

MISLOVICS ERZSÉBET

A magyarországi zsidóság áttérési gyakorlata Buda, Óbuda, Pest településeken és Bécsben 1746 és 1850 között

A kikeresztelkedés helyszínei, forrásanyaga, időhatárai

Tanulmányunk célja a kikeresztelkedés jelenségének vizsgálata a magyarországi zsidóság körében 1746 és 1850 között. Az áttérések kutatásában e korszak eddig nem számított kiemelt fontosságúnak, a szakirodalom a kitérőkre vonatkozóan főként egy-két jelentősebbnek tekintett esetet mutatott be, illetve azt hangsúlyozta, hogy a kikeresztelkedők száma csekély volt, s így a jelenség nem bírt meghatározó jelentőséggel a zsidó társadalmat tekintve.¹ A dolgozat a keresztlési anyakönyvek kutatása során kigyűjtött adatokra támaszkodva pontosítja a kitérések számát a vizsgált korszakban Budán, Pesten, Óbudán, valamint – szakirodalmi adatok alapján – Bécsben (utóbbi esetben a Magyarországról elszármazottak vonatkozásában).²

A török uralom alól felszabaduló, majd Habsburg fennhatóság alatt egyesülő Magyarország központjának a 18. század végéig Pozsony számított. E szerepet vette át fokozatosan

¹ Újvári Péter (*Magyar zsidó Lexikon*. Budapest, 1929. 69.) az „Áttérés” címszónak mintegy hasábnyi szöveget szentel, amelynek első felében a zsidó felfogást tárgyalja az áttérésről. Magáról a kikeresztelkedésről a következőt jegyzi meg: „A valláscsere tehát a legújabb időkig csak szorványosan bontotta meg a zsidó sorokat”; részleges elemzést végzett: Patai, Raphael: *The Jews of Hungary History, Culture, Psychology*. Detroit, 2000.; McCagg, William O.: *Jewish Conversion in Hungary in Modern Time*. In: Endelmann, Todd M. (ed.): *Jewish Apostasy in the Modern World*. New York – London, 1987. 142–165.; Welker Árpád: *Zsidó betérések a protestáns felekezetekbe Pesten 1895 előtt*. Korall, 27 (2007) 94–109.; Gyurgyák János: *A zsidó kérdés Magyarországon*. Budapest, 2001. 39., 65., 67., 70., 72–74.; Welker Árpád.; *Vegyes házasságok és vallásváltások a Kálvin téri gyülekezetben a 19. században*. In: Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten*. 1. kötet. Budapest, 2006. 141–172.

² Buda, Pest és Óbuda területére a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában (a továbbiakban: MOL) a következő születési anyakönyvek állnak rendelkezésre 1750–1850 között: Budavár evangélikus: A1; Deák téri evangélikus: A2; Budavár római katolikus: A14-A15; Krisztinaváros római katolikus: A19; Vár római katolikus: A25; Tabán római katolikus: A26-A28; Felső-Viziváros római katolikus: A40-A41; Alsó-Viziváros római katolikus: A57-A58; Szentistvánváros római katolikus: A60-A61; Belváros római katolikus: A73-A77; Terézváros római katolikus: A 93-A98; Újlak római katolikus: A138-139; Óbuda római katolikus: A146-A148; Országút római katolikus: A160-161; Szent Rókus római katolikus: A170-171; Ferencváros római katolikus: A206-207; Józsefváros római katolikus: A223-226; Kálvin tér református: A619; Óbuda református: A630. Bécsre vonatkozóan Anna Staudacher több forrásközlésében tette közzé a Bécsben áttértek anyagait: Staudacher, Anna: *Wegen jüdischer Religion – Findelhaus. Zwangstaufen in Wien 1816–1868*. Frankfurt a. M., 2001.; uő: *Jüdische Konvertiten in Wien 1782–1868*. Frankfurt a. M., 2002.; uő: *Jüdisch-protestantische Konvertiten in Wien 1782–1914*. Frankfurt a. M., 2004.

Pest. A korszak folyamán Pest, Buda és Óbuda (mezőváros) központi fekvése mellett gazdasági és kulturális vonzerőt jelentett a megtelepedőknek. A zsidóság településtörténeti sajátossága indokolja e három település együttes vizsgálatát.

A Zichy család birtokán, Óbudán a zsidóság megtelepedése földesúri pártfogással történt.³ Később az Óbuda feletti ellenőrzés joga a kamarához került át.⁴ A zsidóság lélekszáma folyamatosan emelkedett: 1735-ben 199 fő, 1787-ben 1612 fő, míg 1835-ben 3530 fő élt itt.⁵ (A lakosság összlétszáma a mezővárosban 1787-ben mintegy 5800 fő, míg 1835-ben 8217 fő.⁶) 1735-ben az itt élő zsidó közösség lélekszáma országos viszonylatban a tizenegyedik helyet foglalta el, annak ellenére, hogy a zsidó bevándorlás fő célpontjainak még nem az ország középső területei számítottak. 1787-ben az ország legnagyobb, míg 1835-ban a második legnagyobb lélekszámú zsidó közössége élt itt.

Pest és Buda szabad királyi városok, követve a nyugat-magyarországi szabad királyi városok bevett gyakorlatát, igyekeztek kitiltani a zsidó lakosokat a város területéről privilégiumaikra hivatkozva.⁷ Ennek ellenére a zsidóság megtelepedést nyert: a városokban jogállásuk szerint éltek tolerált és commoráns lakosok.⁸ Pest város 1808-ban a cseh- és morvaországi „Családi törvény”-hez hasonló tervvel próbálta korlátozni a zsidó népesség számának növekedését. Eszerint a tolerált zsidó lakosok egyetlen fia kaphatta meg apja lakhatási, kereskedelmi, illetve iparüzési jogát.⁹ A város igyekezett a rendeletet érvényesíteni, minden befogadást elutasító iratban erre hivatkozva. A gyakorlatban azonban a zsidóság száma folyamatosan emelkedett, hiszen amíg 1787-ben 94 főt tartottak számon, 1835-ben már 6031 főt.¹⁰ Pest város lakossága 1787-ben 22 412, míg 1838-ban 64374 főre tehető.¹¹ Az 1840. évi 29. törvénycikk hatálya a végső akadályt is lerombolta a zsidóság városi letelepedése előtt.¹² Budán a zsidóság megtelepedése korántsem mutat hasonló fejlődést, mint Pes-

³ Mandl Bernát (szerk.): *Magyar-Zsidó Oklevéltár. Monumenta Hungariae Judaica. III. 1711–1740.* Budapest, 1937. 462.

⁴ Gál Éva: *Adalékok az Óbudai zsidók XVIII. századi történetéhez.* Évkönyv. Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete, 1975–76. 101–121.

⁵ Grünvald Fülöp – Scheiber Sándor (szerk.): *Magyar-Zsidó Oklevéltár. Monumenta Hungariae Judaica. VII. 1725–1748.* Budapest, 1963. Pest megye összeírása.; Dányi Dezső – Dávid Zoltán (szerk.): *Az első magyarországi népszámlálás (1784–1878).* Budapest, 1960. 120–124.; Fényes Elek: *Magyarországnak 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota statisztikai és geographiai tekintetben.* 2. kötet. Pest, 1837. 407.

⁶ Más adatok szerint 1832-ben 7712 fő. Kosáry Domokos (szerk.): *Budapest története a török kiűzésétől a márciusi forradalomig.* 3. kötet. Budapest, 1975. 374.

⁷ Büchler Sándor: *A zsidók története Budapesten. A legrégebb időktől 1867-ig.* Budapest, 1901. 220., 225., 333., 354.; Silber, Michael K.: *Budapest.* In: The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe. <http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Budapest>

⁸ Például: MOL *Acta Generalia*, (A39) 1814. év 11, 717. sz. dokumentum; 1835. év 1138 sz., 1304. sz., 2808. sz. dokumentumok.

⁹ Például: MOL A39 1824. év 7524. sz., 13440. sz. dokumentumok.

¹⁰ Dányi–Dávid: *Az első magyarországi...* 120–124.; Fényes Elek: *Magyarországnak 's a' hozzá kapcsolt...* 384.

¹¹ Kosáry: *Budapest története*, 374–375.

¹² 1840. évi XXIX. tc.: „A zsidókról: Addig is, míg a zsidók állapotjáról a törvény bővebben rendelkezik, ez úttal határoztatik: 1. § Mindazon zsidók, kik az Országban vagy kapcsolt Részekben születtek, valamint szinte azok is, kik az itteni lakásra törvényes úton engedelmet nyertek, ha ellenök erkölcsi magaviseletök tekintetéből bebizonyított alapos kifogás nincsen, az egész Országban és kapcsolt Részekben akárhol szabadon lakhatnak, - kivéven egyedül az 1791-dik esztendei XXXVIII.

ten. Igaz ugyan, hogy 1735-ben még 157 fő élt itt, azonban 1787-ben csupán 26, 1835-ben 705 zsidó lakos élt a városban.¹³ A városi lélekszám tekintetében mindez alacsonynak tekinthető, hiszen Buda város lakossága 1787-ben 24 873 főt, míg 1838-ban 31 245 főt tett ki.¹⁴ A zsidóság lélekszáma mindemellett ugrásszerűen megemelkedett mindhárom településen a vizsgált korszak végére.¹⁵

A vizsgálat másik helyszíne a Habsburg Birodalom fővárosa, Bécs. A 17. században Európa egyik legnagyobb lélekszámú zsidó közössége élt itt, 1670-ben azonban I. Lipót (1655–1705) döntésének következményeként a zsidó lakosoknak el kellett hagyniuk egykori lakóhelyüket.¹⁶ Sokan közülük Magyarországon földesúri védelem alá húzódtak, bízva abban, hogy visszatérhetnek a fővárosba. Reményeikben csalatkozniuk kellett, hiszen 1848-ig csupán néhány gazdagabb zsidó család nyert hivatalos letelepedési jogot Bécsben. Mások munkát vállaltak, és illegálisan tartózkodtak a városban. Ennek eredményeként 1848-ban mintegy 2000–4000 fő lehetett a zsidó lakosok száma.¹⁷ A városi zsidó népességszám alakulásában egyértelműen a migráció játszott döntő szerepet: érkeztek bevándorlók Morvország, Csehország, Magyarország, illetve Galícia területéről.

A tanulmány a kikeresztelkedéseket 1746 és 1850 között vizsgálja. A kezdő időpontot a rendelkezésre álló anyakönyvek határozták meg. Így az első áttérő Óbudán 1746-ban került bejegyzésre, míg Bécsben 1751-ben.¹⁸ Az óbudai áttérő, Goldpurg Maria Josepha Anna 1726-ban született. Húsz évesen, 1746. április 6-án tért át a katolikus vallásra. Keresztszülei gróf Otto Ernestus Stirum budai generális és Elisabetha Zichy grófnő voltak, Keresztelő papja pedig Carolus Abraham váci püspök. Az első bécsi áttérő, Franciscus Michael (új családneve Rychard, elnyert keresztnéve Franz Michael lett) huszonkilenc évesen tért át. A bejegyzés szerint egy magyarországi nagyvárosban született. A vizsgálat záró időpontja a magyarországi iparosodás kibontakozásának hajnala (ennek jelentősége a kikeresztelkedések társadalmi hatásaiban nyilvánul meg), valamint az 1848/1849-es szabadságharcra lezáruló korszak végét jelöli. A bécsi, budai, óbudai és pesti anyakönyvek közel azonos időből származó bejegyzései lehetőséget teremtenek azok analizésére és egybevetésére.

Az áttérés egyházi és világi hatalom általi szabályozása

A zsidóság vallásgyakorlatára vonatkozóan a magyarországi államhatalom, valamint a letelepedést támogató földesurak bizonyos nyugalmat biztosítottak. A főurak már a korszak kezdetén törvényes keretekben rögzítették a zsidóság vallási életét: hol építhetik fel vallási

törvénycikkelyben említett bánya-városokat s azon helyeket, melyekből a bányák és bányászati intézetek tekintetéből törvényes régi szokás mellett jelenleg kizárva vannak.” www.1000ev.hu.

¹³ Grünvald–Scheiber: Magyar-Zsidó Oklevéltár VII.; Dányi–Dávid: *Az első magyarországi...* 120–124.; Fényes Elek: *Magyarországnak 's a' hozzá kapcsolt...* 370.

¹⁴ Kosáry: *Budapest története*, 373.

¹⁵ Fényes Elek szerint a zsidóság lélekszáma 1850-ben Buda városban 4976 fő, Pest városban: 20 394 fő. Fényes Elek: *Az ausztriai birodalom statisztikája és földrajzi leírása*. Pest, 1857. 266., 268.; Michael K. Silber adatai szerint Pest városban 1850-ben 12 642 fő élt a hivatalos census szerint (más források alapján: 157 00 fő); Buda városban 1000 fő élt 1840-ben. Silber: *Budapest*, id. mű.; Pesten az összlakosság 1846-ban mintegy 100 000 fő, Budán 40 500 fő, Óbudán 7690 fő. A zsidó lakosok aránya a városok lakosságának 5-6%-a. Kosáry: *Budapest története*, 375.

¹⁶ Kaufmann Dávid: *A zsidók utolsó kiűzése Bécsből és Alsó-Ausztriából*. Budapest, 2002. 67–158.

¹⁷ Silber, Michael K.: *The Jews in Vienna*. In: Friesel, Evyatar: *Atlas of Modern Jewish History*. New York – Oxford, 1990. 41.

¹⁸ MOL A147 41.; Staudacher: *Jüdische Konvertiten*, 413.

intézményeiket, keresztény ünnepekkor hogyan kell viselkedniük.¹⁹ A rendelkezések azonban csak a földesurak birtokainak határáig voltak érvényben. Az állam a zsidóságot megtért népességnek tekintette, amelynek türelmi adó fizetésével kell biztosítani az országon belül maradását. Vallásuk gyakorlása ellen az állam nem emelt kifogást; ugyanakkor törvény sem rögzítette jogaikat. Állami intézkedésre 1782-ben, II. József uralkodása idején, valamint 1791-ben került sor. A vallás szabad gyakorlása mellett az uralkodó elejét kívánta venni azoknak a peres ügyeknek, amelyeket a csecsemőként megkeresztelt zsidó gyermekek érdekében folytattak a szülők. Mindezt a korábbi egyházi rendelkezések gyakorlati érvényesítése tette szükségessé. Az áttérések ügyét kívánta rendezni XVI. Benedek pápa²⁰ 1747. február 28-ai „*Postremo mense*” bullájában, majd pedig 1751. december 15-ei „*Probe te*” konstitúciójában adott útmutatást a vallást változtatni kívánók ügyében. Eszerint az áttérni szándékozó gyermek akaratát a szülők nem befolyásolhatják. Az áttérést érettséghez kötötte, de szerinte ez már egy hét éves gyermeknél is feltételezhető.²¹ Mária Terézia, aki maga is a hitbuzgalmáról volt híres, rendelkezéseiben híven követte a pápai irányelveket.²² Mindez számtalan visszaélésre adott lehetőséget. Éppen ezért II. József elrendelte, hogy tizennyolc éves koráig egyetlen egyén sem térhet át más vallásra. Abban az esetben, ha a szülő áttér, a hasonló nemű gyermekeket hét éves korukig a szülő új vallására téríthették. A tizennyolc éves kor előtt szülői beleegyezés nélkül eszközölt áttérés jogilag érvénytelennek minősült, ugyanakkor szülői vagy uralkodói engedéllyel már tizennégy éves kortól lehetséges volt.²³

A magyarországi zsidóság áttérési gyakorlata Budán, Pesten, Óbudán és Bécsben. A kikeresztelkedők száma

A 18. század közepe és 1850 közötti időszakban Budán, Pesten, Óbudán, valamint Bécsben összesen 1757 Magyarországon élő, illetve Magyarországról elvándorolt zsidó lakos keresztelkedett ki. A számadat azt sugallhatja, az áttérés nem volt csupán marginális jelenség. Az itt közölt 2. táblázat adatai azonban némiképpen módosítják e feltételezést: az áttérők csaknem egyharmada ugyanis törvénytelen gyermek, akiket csecsemőként kereszteltek meg. A megkeresztelt, házasságon kívül született gyermekek száma Budán, Pesten, Óbudán 23 fő, míg Bécsben 618 fő. A bécsi csecsemőkről anyjuk lemondott, árvaházba kerültek, és közülük 457 gyermek egy-két éven belül elhalálozott. A Magyarországon megkeresztelt törvénytelen gyermekek sorsa a bejegyzések szerint kedvezőbb alakult: a keresztelésnél gyakran az apa is jelen volt, nevét is viselhette a gyermek. Az áttérők száma – a törvénytelen gyermekek adatai nélkül – Buda, Pest, Óbuda településeken 653 fő, míg Bécsben 463 fő volt.

¹⁹ Például: Eszterházy privilégium: Grünvald Fülöp – Scheiber Sándor (szerk.): *Magyar-Zsidó Oklevéltár V/1. 1096–1700*. Budapest, 1959. 806.

²⁰ XIV. Benedek pápa (Prosper Lambertini) 1740–1758 között viselte a legmagasabb katolikus egyházi méltóságot. *Magyar Katolikus Lexikon*. Budapest, 1932. (XIV. Benedek pápa címszó alatt).

²¹ *De Baptismo Iudaeorum, Sive Infantum, Sive Adultorum*. Roma, 1747.

²² Wolf, Gerson: *Judentaufen in Oesterreich*. Wien, 1863. 12.

²³ Csiky Kálmán (szerk.): *Corpus Juris Hungarici Magyar Törvénytar 1740–1835*. Budapest, 1901. 156.: „nulla Judaica Proles antequam 18. annum attingat baptisetur”; Scheiber Sándor (szerk.): *Magyar-Zsidó Oklevéltár XVIII. 1290–1789*. Budapest, 1980. 637.; Wolf: *Judentaufen*, 12.

Hely/Év	1746– 1799	1800– 1824	1825– 1850	Összes	1746– 1799	1800– 1824	1825– 1850	Összes
Buda, Pest, Óbuda	38	105	510	653	6%	16%	78%	100%
Bécs	47	83	333	463	10%	18%	72%	100%

1. táblázat

KIKERESZTELKEDŐK SZÁMA KORSZAKONKÉNTI BONTÁSBAN

A budai, pesti, óbudai és bécsi áttérési adatok alapján több következtetés is levonható: A magyarországi zsidóság kereste a lehetőséget a Bécsben való megtelepedésre, illetve munkavállalásra. (Ezt a szolgálóként dolgozó és törvénytelen gyermeket világra hozó nők magas száma is igazolja.) Másfelől a bécsi megkeresztelkedés nem jelentette minden esetben az ország elhagyását: Ullmann Móritz például nemesi rangra emelése előtt tért át itt 1825-ben, majd Pesten élt.²⁴

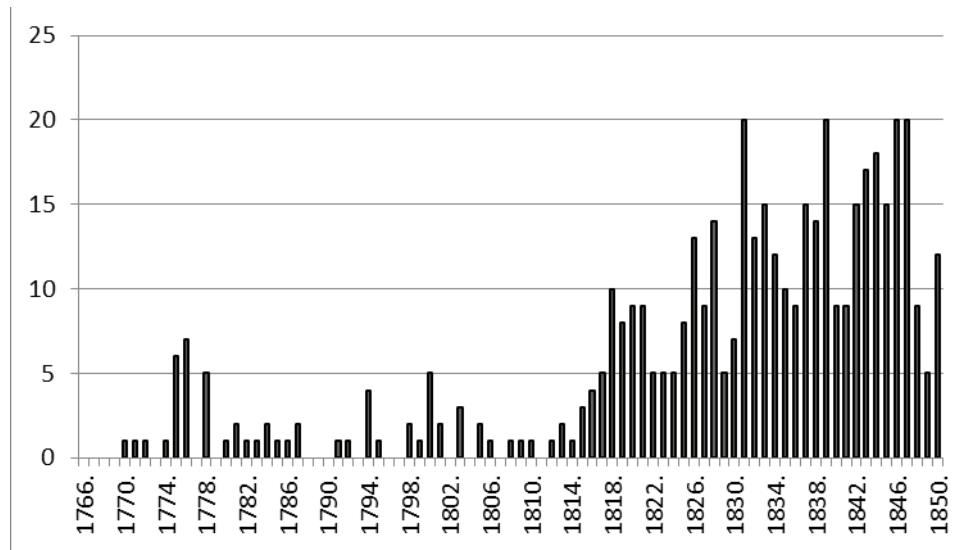
A kitérések számának alakulása a vizsgált városokban homogenitást mutat. A kitérések döntő hányada 1800 után történt; Bécsben mintegy 90%-uk, míg Buda, Pest, Óbuda településein 94%-uk. Sőt, mind a két helyszínen 1825 után következik be ugrásszerű emelkedés az áttérők számában: Bécsben az áttérések 72%-a, míg Buda, Óbuda, Pest településeken 78%-a erre az időszakra tehető. A kialakuló korszakhatárok azt sugallják, hogy a hagyományos zsidó társadalomban is jelenlévő jelenség a modernizáció kihívásaira adott egyéni válaszok által erőteljesebbé vált, jóllehet így is csupán a városokban élő zsidó lakosok elenyésző százalékát érintette.²⁵ Az áttérések jelentősége mindezek alapján az áttérők személyében, indokaiban, illetve az áttérések időpontjaiban rejlik.

A kikeresztelkedések éves bontásának vizsgálata jelentős eltérést mutat a Bécsben, illetve Buda, Pest és Óbuda településein kikeresztelkedők gyakorlatában.

Bécsben 1816-tól évente folyamatosan legalább 4 fő hagyta el vallását; 1830-tól évente 7–20 fő szánta el magát erre a lépésre, míg 1838-tól szinte valamennyi évben meghaladja a kitérők száma a 9 főt, de sosem lépi túl a 20 főt. Egyfelől nem egyenes vonalú emelkedésről van szó (azaz visszaesés-emelkedés váltja egymást a kitérők számát illetően), másfelől nem tapasztalható „kiugró érték”. A vallásváltoztatás Bécsben nem hangsúlyos a Magyarországról kivándorló zsidóság körében, ugyanakkor folyamatosan kimutatható.

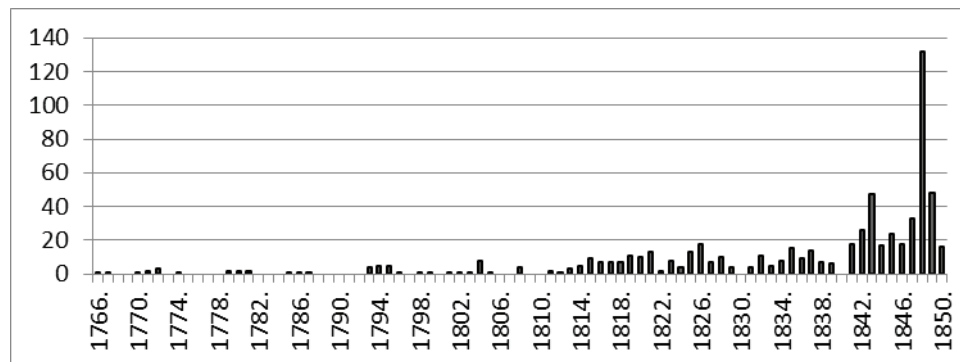
²⁴ Ullmann Mózes: új néven Móritz Johann negyven évesen tért át 1825-ben. Staudacher: *Jüdische Konvertiten*, 506.; Ullman Móric életéről, tevékenységéről lásd: Bácskai, Vera: *Vállalkozók előfutárai*. Budapest, 1989. 145–148.; Frojimovics, Kinga – Komoróczy, Géza – Pusztai, Viktória – Strbik, Andrea: *Jewish Budapest: Monuments, Rites, History*. Budapest, 1999. 258.; 322.; Kempelen Béla: *Magyar zsidó családok*. 1. köt. Budapest, 1937–1939. 94–104., 3. köt. 94–95.; Silber, Michael K.: *Ullmann Family*. The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe. http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Ullmann_Family

²⁵ 1835-ben például a három település (Buda, Pest, Óbuda) 10266 zsidó lakosa közül mindössze 16 tért át.

1/a. ábra

MAGYARORSZÁGRÓL SZÁRMAZÓ, BÉCSBEN KIKERESZTELKEDŐ ZSIDÓ LAKOSOK SZÁMA ÉVES BONTÁSBAN

1/b. ábra

BUDA, PEST, ÓBUDA TELEPÜLÉSEKEN KIKERESZTELKEDŐ ZSIDÓ LAKOSOK SZÁMA ÉVES BONTÁSBAN

Buda, Pest és Óbuda településein eltérő kép rajzolódik ki az áttérések száma évenkénti bontásának vizsgálatakor. Az 1812. évtől a lakosság körében az áttérés itt is folyamatosan jelen volt, noha csak a lakosok igen kis részét érintette. 1840-ig ugyanis az áttérők száma igen alacsony maradt: 1826-ban 18 fő, míg 1830-ban mindössze egy fő tért át. Buda, Pest és Óbuda településein 1843-ig a kitérők száma továbbra is alacsony értékeket mutatott. Az 1843. év azonban a diagram adatai szerint egyfajta fellendülést eredményezett, de hosszú távú hatás nélkül, mivel 1844-ben az áttérők száma újra csupán 18. Az 1843. évi kitérés csúcserék szorosan kapcsolódott a Magyarországon megjelenő Skót Misszió működéséhez, 1841-től John Duncan²⁶ vezetésével. Templomot és iskolát emeltek. Tevékenységüket a

²⁶ John Duncan (1796–1870) skót lelkész 1841 és 1843 között térítő munkát fejtett ki a budai és pesti zsidóság körében. Brentnall, John: *Just a Talker: Sayings of John ('Rabbi') Duncan*. Edinburgh,

magyar protestáns lelkészek is támogatták. A zsidóság körében az 1840-es évek elején sikerült kimagasló eredményt elérniük, amely részben kapcsolódott ahhoz, hogy egész családokat térítettek át: például 1842-ben a Hecks, későbbi nevén Hécsey családot,²⁷ 1843-ban a Saphír családot,²⁸ 1844-ben a Beer család tagjait (az anya kivételével).²⁹ Az áttérések során a hitbeli meggyőződés motívumát általában igen nehéz igazolni, azonban a Saphír család életútja erre bizonyíték. A református hitre tért Saphír Israel maga is vállalt missziós küldetést, és a Skót Misszió iskoláját is vezette. Fia, Adolf Angliában az egyik legelismertebb protestáns lelkészé vált.³⁰ 1844-ben Lów Lipót nagykanizsai rabbi Székács József lelkészhez írt vezércikkében Bloch Móritz áttérését és Pesten a Skót Misszió tevékenységét vizsgálta. Véleménye szerint a kortársak szemében sikeresnek tekinthető misszió nem csupán azon alapult, hogy a lelkészek jó kapcsolatot ápoltak a zsidó közösség tagjaival, hanem az áttérések hátterében mindenkori valamilyen mögöttes szándék (társadalmi felemelkedés, gazdasági előnyök) is állt.³¹ Szántó Eliézer³² 1885-ben „Az angol hittérítők Budapesten”³³ című cikkében visszatekintve e korszakra, a térítés igen szerény sikeréről adott számot, sőt a zsidó áttértek szerinte általában el is hagyták az országot, és Amerikában igyekeztek térítőmunkájukkal eredményeket elérni. Vélhetően Lederer Jákobra, későbbi nevén Lederer Gedeon Robertre célozhat, aki 1844 júliusában tért át, és az Egyesült Államokban végzett missziós tevékenységet.³⁴ Az anyakönyvek adatai látszólag alátámasztják Szántó Eliézer megállapítását a magyarországi térítési munka viszonylagos sikertelenségéről, hiszen a kezdeti sikerek után valóban visszaesés következett be. Azonban az áttérések jelentősége

1997. XV. Keresztstülőként a budapesti anyakönyvekben hat alkalommal szerepel: egyszer evangélikus egyházi anyakönyvben (MOL, A2 227), öt alkalommal református egyházi anyakönyvben (MOL A619 36., 128., 129.).

²⁷ 1842. november 12-én keresztelkedett ki az anya, Oesterreicher Katalin, harmincnégy éves korában, új neve Borbála lett. Keresztstülője özvegy Nánágy Andrásné, született Kandó Borbála. Vele együtt tért át Johanna nevű hat éves, Julianna nevű négy éves, Emmanuel Pál nevű három éves, illetve Lajos Sámuel nevű két éves gyermeke. MOL, A619 121. Az apa, Hecks (később Hécsey) Adolf keresztény nevén Pál Gedeon 1843. január 21-én vette fel a keresztiséget. Keresztstülői Bánffy Pál báró és Ráday Gedeon gróf voltak. MOL A619 124.

²⁸ 1843. május 9-én kikeresztelkedett a Saphír család: A Kálvin téri templomban Saphír Israel a Sándor Sámuel nevet nyeri el; gyermekei: Saphír Sarlotta: Mária Dorottya Sarlotta, Saphír Regina az Erzsébet Berta, Saphír Karolina a Johanna, Saphír Adolf pedig a József Gusztáv Adolf keresztnevet nyerte el. Saphír Israel felesége is áttért, a neve Sarlotta. A keresztstülőséget főnemesek, illetve a Skót Misszió elismert vezetői vállalták: gróf Teleki Lászlóné született Mészáros Johanna bárónő, gróf Széki Teleki Sámuel, „Smith Róbert”, „Wingate Vilmos”. MOL A619 126.

²⁹ A Beer család áttérése kapcsán az adatok nem tudósítottak arról, vajon az anya élt-e még a keresztelkedés időpontjában. 1844. április 10-én tért át az apa, Beer Phineas, új nevén Pál gyermekeivel, Bernhárddal (új neve Pál), Teréziával (új neve Johanna), Rosáliával (új neve Rosália Johanna). Keresztstülők Losonczy Gyürky Pál főispán, valamint Szirmay Ádámné, született Gyürky Johanna voltak. MOL A619 135.

³⁰ Saphír Adolf (1831-1891): magyar származású angol egyházi író és lelkész. A zsidóság körében Hamburgban missziós tevékenységet is folytatott. Újvári: *Magyar zsidó Lexikon*, 765.

³¹ Lów, Leopold: *Gendschreiben an herrn Dr. Jos. Székács, Prediger der evang. Gemeinde zu Pesth*. Allgemeine Zeitung des Judenthums, 8. évf. (1844) 48. sz. 681–690.

³² Eleazár (Seligmann) Szántó (1830–1893. február 14.). Munkácsi Bernát: *A nyitrai, nagyváradi és budapesti Munk-család valamint a nyitrai, nagytapolcsányi, balassagyarmati, nagykanizsai, szentesi és budapesti Felsenburg-család genealógiája, Ősök és ivadékok*. Budapest, 1939. 28.; Egyenlőség, 9. évf. 1890. április 18.; Budapest, Salgótarjáni úti zsidó temető J – 58 – 22. www.oroklet.hu.

³³ *Angol hittérítők Budapesten*. Magyar Zsidó Szemle (MZsSz), 2 évf. (1885) 373–376.

³⁴ MOL A619 137.

nem az áttértek számában mutatkozott meg; hangsúlyossá sokkal inkább az áttérők által társadalomban és gazdasági életben betöltött pozíció tette.

Az 1848. és 1849. évi statisztikai adatok csúcserképei alapján úgy tűnhetett, változások figyelhetők meg a magyarországi kikeresztelkedések történetében, hiszen az áttérők száma Budán, Pesten és Óbudán ugrásszerű emelkedést mutatott. Az 1850. évi és főként az azt követő évekbeli visszaesés azonban rávilágít arra,³⁵ hogy a magyarországi történelmi eseményekben rejtettek a korábbi nagyszámú kitérés okai. Az 1848. évi forradalom és szabadságharc az áttérés tekintetében kétarcú időszak, a félelem és a fellelkesültség ugyanis egyaránt motiválhatta a zsidó lakosok áttérését. A lelkesedés, valamint a magyar nemzethez való tartozás kifejezésére bizonyítékul szolgálhat a név magyarosítása és az ezután vagy ezzel egyidejűleg történő áttérés: Böhm Ármin például Magyar Sándorra változtatja nevét.³⁶ A katonai szolgálat vállalása mellett áttérésükkel is a magyar nemzet felé nyitást példázzák Becsági Ehrenzweig Miksa őrnagy (vagy százados), Lichtenstein Lajos Ferenc hadnagy, Wodianer (Béla) Mihály Albert, (Liling) Lülley Manó felderítő kitérés esetei.³⁷ Lichtenstein Lajos a világosi fegyverletétel után emigrált, azonban 1860-as években ismét hazatért. Liling (Lülley) Manó családjával tért át, majd együtt hagyták el az országot, és az Egyesült Államokba emigráltak. Wodianer Fülöp fia, Béla kereskedő lett, majd 1867-ben nemességet nyert. Wodianer Béla áttérése különleges, hiszen a radnai táborban keresztelkedett meg, azonban 1858-ban ismét felvette a keresztséget. (Első áttéréséről a második áttérés bejegyzése tudósít. Katolikus hitről református hitre tért át.³⁸)

A forradalom kitörése utáni áttérési hullám kézzelfoghatóbb magyarázata azonban a rettegés. A zsidóság ellen több mint húsz településen került sor atrocitásra (néhány esetben pogromra),³⁹ közöttük Pesten, Budán és Óbudán is. Az atrocitások utáni állami intézkedé-

³⁵ Az áttérések száma Buda, Pest, Óbuda településein 1851–1880 között – azaz a tiszaezlári vérvád évét megelőzően – a következőképpen alakult: 1851: 18 fő; 1852: 20 fő; 1853: 17 fő; 1854: 9 fő; 1855: 15 fő; 1856: 19 fő; 1857: 21 fő; 1858: 18 fő; 1859: 13 fő; 1860: 20 fő; 1861: 10 fő; 1862: 19 fő; 1863: 9 fő; 1864: 11 fő; 1865: 17 fő; 1866: 13 fő; 1867: 16 fő; 1868: 18 fő; 1869: 22 fő; 1870: 27 fő; 1871: 21 fő; 1872: 16 fő; 1873: 26 fő; 1874: 37 fő; 1875: 22 fő; 1876: 32 fő; 1877: 20 fő; 1878: 52 fő; 1879: 59 fő; 1880: 67 fő. Az adatok 1877-ig emelkedő-visszaeső grafikonon ábrázolhatóak, 1878 után szinte ugrásszerűen emelkedik az áttérők száma. Az adatokat a MOL állományában mikrofilmen őrzött budapesti születési anyakönyvekben szereplő bejegyzések kutatásán, adatainak kiújításán alapul. A felhasznált anyakönyvek mikrofilmszámjai: A1-A631.

³⁶ Böhm Ármin, új nevén Magyar Sándor 1848. május 14-én a budapesti Kálvin téri templomban tért át református hitre. Csehországból érkezett, életkora nem ismert. Molnár Sándor, Ensel Kálmán vállalta a keresztszülőséget, foglalkozásuk nem ismert. A keresztelő pap nincs feltüntetve. MOL A619 49.

³⁷ Ehrenzweig, később Becsághy Miksa (új néven Miksa Elek) 1848. június 5-én tért át református vallásra. MOL A619 50. Lichtenstein Lajos Ferenc 1848. június 6-án tért át római katolikus hitre a Bazilikában. MOL A61 224. Liling, később Lülley Manó feleségével, Laski Ceciliával és öt gyermekükkel 1848. február 29-én tért át. MOL A619 48.

³⁸ Wodianer Béla, új nevén Mihály Albert először a radnai táborban tért át 1848. november 19-én. Ekkor tizennyolc éves volt. Tíz év múlva, 1858. január 29-én református hitre tért át a budapesti Kálvin téri templomban. MOL A620 2.

³⁹ Az atrocitások időpontjai és helyszínei: 1848. március 17. Pest; 1848. március 20. Eperjes; 1848. március 19. Szeged; 1848. március 23. Varasd; 1848. március 26. Óbuda; 1848. március 27. – április 4. Pécs; 1848. március 29. – április 13. Esztergom; 1848. március 28. – április 17. Temesvár; 1848. április 4–24. Szombathely; 1848. április 6. Rábahídvég; 1848. április 9–16. Kőszeg; 1848. április 12–13. Buda; 1848. április 14–16. Nagyenyed; 1848. április 19–25. Nádas; 1848. április 23–25. Pozsony; 1848. április 19. Binócz; 1848. április 27–29. Szered, Csöpeny, Báb, Románfalva, Pusztakürt, Nemeskürt, Salgócska, Tura, Lubina, Vagyóc, Nádasd; 1848. május 2. Vágújhely. Hermann Róbert: *Antiszemita zavargások, atrocitások, pogromok 1848-49.* <http://konfliktus->

sek sem nyugtatták meg a zsidó közvéleményt, hiszen áprilisban és májusban a zsidóság számának felmérése zajlott.⁴⁰ A félelemérzet miatti áttérés magyarázatát támasztják alá a statisztikai adatok, hiszen 1848. március 15-től június végéig 107 áttérés regisztrációjára került sor, ami az 1848. évi áttérések 81%-a. Másfelől a következő egyházi bejegyzés is megerősíti ezt: „Wegen des grossen Andranges der jüdischen Proselyten die unmittelbar nach ihrer Aufnahme in das Christentum ihre Taufscheine verlangten, ist dieser leere raum Entstanden.”⁴¹ Azaz a zsidóság tömegesen sietett áttérni, és azonnal követelte a keresztlevelét. Mégis e kitérések maradhattak volna elszigeteltnek tekinthető esetek. Néhány vallás-változtató azonban a zsidóság megdöbbenését váltotta ki amellet, hogy tovább erősítette a félelemérzetet. Kunewalder Jónás a pesti hitközség elismert tagjának számított. 1848. március 22-én mint a honi izraeliták belügyeit kezelő választmány tagja röpirattal fordult hitorszársaihoz: „Magyarok vagyunk és nem zsidók, nem külön nemzetbeliek, mert mi csak akkor vagyunk külön vallásfelekezett, midőn imaházainkban köszönetünket és legbensőbb hálánkat intézzük a Mindenhatóhoz, hazára és reánk is árasztott kegyelméért, de az élet minden egyéb viszonyaiban mi csak honfiak, csak magyarok vagyunk.”⁴² Az 1848. április 6-án bejegyzett kitértek között megtalálható az ő neve is.⁴³ Ugyancsak ebben az időszakban tért át Boskowitz, később Boskányi Jakab nagykereskedő feleségével,⁴⁴ Breisach Samu, későbbi nevén Bresányi Ferenc, feleségével és három gyermekével,⁴⁵ valamint Landau Lévi kereskedő, felesége és gyermekei.⁴⁶ A forradalom szabadságharcra való átalakulásának, a harcok elhúzódásának az időszakában a zsidóság körében továbbra is jelentős maradt az áttérők száma. A zsidóság többirányú választ keresett. Egyfelől – a pozsonyi atrocitások nyomán – megszervezték a Kivándorlási Egyletet; ez azonban érdektelenség miatt megszüntette működését;⁴⁷ másfelől a kormánytól az emancipáció törvénybe iktatását várták,

kutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=142:antiszemita-atrocitasok-az-1848-1849-as-forradalom-es-szabadsagharc-idszakaban-&catid=15:tanulmanyok.; Pesti Hírlap, 8. évf. 8. sz. (1848. március 24.); Fabó Bertalan: *A pozsonyi gyászos húsvét*. In: Izr. Magyar Irodalmi Társulat, Évkönyv, 1913. Budapest, 1913. 276–280.; Jókai Mór: *Cikkek a forradalom évéből*. In: Lukácsy Sándor (szerk.): Jókai Mór munkái. Gyűjteményes díszkiadás, 38. Budapest, 1994. 12–14.

⁴⁰ Kiadatlan, lelőhelye: MOL H15. Az összeírás háttéréről: Haraszti György: *Előtörténet II: Zsidóellenes zavargások a szabadság évében (snát hérut), 1848 tavaszán’ illetve ‘Panacea magna: az országos összeírás*. In: uő: *Két világ határán*. Budapest, é. n. 190–199. Az összeírás végrehajtására a szűkebb értelemben vett Magyarország bizonyos megyéiben került sor (15 városban és 31 megyében). Erdélyben és Horvátországban nem történt felmérés.

⁴¹ Közölte: Welker: *Zsidó betérések*, 101.

⁴² Zsoldos Jenő (szerk.): *1848–1849 a magyar zsidóság életében*. Budapest, 1948. 49–50.

⁴³ Kunewalder Jónás (1803–1888) a budapesti Szent Rókus templomban 1848. április 6-án tért át római katolikus hitre. A keresztségben a János József nevet vette fel. Keresztszülei: Bártfay László, Radnits Ferentz. Keresztelő papja Déry (Mráz) Mihály. MOL A170 87.

⁴⁴ 1848. április 25-én tért át Boskowitz, később Bosányi Jakab (új nevén Károly). Felesége, Susanna (új nevén Mária) is követte. MOL A170 89.

⁴⁵ 1848. április 25-én tért át Breisach, később Bresányi Samu (új nevén Ferenc) nagykereskedő, felesége, Boskányi Anna (új nevén Mária), valamint gyermekei: Fülöp, Stephánia, Károly, Anna, István. MOL A170 89.

⁴⁶ 1848. június 10-én Landau Lévi (új nevén Sándor), nagykereskedő, felesége, Danzinger Johanna (új nevén Franziska), és gyermekeik, Adolf (új nevén Adalbert), Herman (új nevén Amandus), Teréz (új nevén Jozefa). MOL A57 72.

⁴⁷ Komlós Aladár: *A magyar zsidóság irodalmi tevékenysége a XIX. században*. Múlt és Jövő, 7. évf. (1996) 2. sz. 15–34.

amelynek első lépcsőjeként a türelmi adó eltörlése még 1846-ban sikerrel járt.⁴⁸ Az emancipációs rendelet azonban nem került kihirdetésre. A szabadságharc bukásáig a korábbi évtizedek gyakorlatához viszonyítva magas maradt az áttérők száma, noha az 1849-ben az 1848. évi adatok harmadára esett vissza. A vizsgált korszak záró évét (1850) illetően két következtetés vonható le: a szabadságharc bukása után is történt áttérés, de az áttérők száma a korábbi évtizedekben megszokott mértékűre esett vissza, a zsidóság igen kis szegmensét érintve.

Nem- és korszpecifikus vizsgálat

Mind Budán, Pesten és Óbudán, mind pedig a magyarországi eredetű bécsi áttérők esetében két fő csoportot lehet elkülöníteni: az önkéntes felnőtt kikeresztelkedőket, valamint a gyermekeket.

Hely/életkor	Felnőtt	Törvényes gyermek	Törvénytelen gyermek	Összes
Buda, Pest, Óbuda	508	145	23	676
Bécs	388	75	618	1081

2. táblázat

A KIKERESZTELKEDŐK KATEGÓRIÁI

A szülő dönthetett a gyermek megkereszteléséről, noha a gyakorlatban ez a döntési jog gyakran sérült. A törvénytelenül megkeresztelt csecsemő, avagy kiskorú gyermek esetében az állam nem a szülők javára döntött.⁴⁹ A vizsgálat alá vont forrásanyag esetében azonban a szülők minden esetben támogatták az áttérést.

A kikeresztelkedő gyermekek között elkülöníthetjük a házasságon kívül született, illetve a törvényes házasságból született utódokat. Amíg a törvénytelen gyermekek száma Bécsben igen magas, addig Buda, Pest és Óbuda településein ez mindössze 23 esetet foglal magában. Pesten például Sonnenberg Károly római katolikus szállító és Tauszig Rozália törvénytelen kapcsolatából született két gyermekét a házasság útján utólag törvényesítették szülei.⁵⁰ Polak Franciska házasságon kívül született gyermekét elismerte apja, és engedélyezte családnevének viselését.⁵¹ Bécsben az árvaházban megkeresztelt gyermekek esetei (618 eset) más képet festenek: az anyák lemondanak az újszülöttekről, családneveik az anyák családnevei vagy kitalált nevek. Deutsch Rosalia szolgálólány gyermekét például Schönfeld

⁴⁸ Lőw, Leopold: *Zur Neueren Geschichte der Juden in Ungarn*. Budapest, 1874. 195.; Bernstein: *A negyvennyolcas*, 304–305.; Friedlieber Ignác: *A zsidó alap*. Magyar Zsidó Szemle, 5. évf. (1888) 321–322.

⁴⁹ MOL A39. 1829. év 6717. számú dokumentum; A39 1831. év 11479. számú dokumentum. MOL C55 Dep. Jud. 1779. 3. nr. 2.

⁵⁰ 1849. október 21-én kereszteltetik meg szülei a nyolc éves Sonnenberg Károlyt és a hét éves Emánuel. A gyermekeket a Szent Rókus római katolikus templomban keresztelték meg. Az apa, Sonnenberg Károly Frigyes ágostoni hitű szállító, anyjuk, Tauszig Rozália izraelita. MOL A170 146. A történet azért érdekes, mert az apa 1849. március 1-jén tért át az evangélikus hitre, a gyermekek már 7-8 évesek és törvénytelenek. MOL A2 322.

⁵¹ 1840. február 27-én a budapesti Terézvárosban Polak Franciska újszülöttet keresztelik meg. Apja, Polak Joseph keresztény, anyja, Volf Josepha izraelita. MOL, A96 352.

Máriának, Joahin Anna szolgálólány gyermekét Kurz Kajetannak nevezték el.⁵² Redlinger Josefa pozsonyi lakos gyermeke, Anton 1848. november 14-én született, és ugyanazt a családnevet viselte, mint édesanyja.⁵³ A Bécsben törvénytelenül született gyermekek megkereszteléséről 1833 után évente minimum 15, maximum 36 esetben történik említés. Az anyák foglalkozásuk szerint cselédek, szolgák, valamint szakácsnők. Származási helyük főként az oberlandi (felvidéki), burgenlandi és középső régió megyéi.⁵⁴ Abraham Theresia például Nagyszombatról érkezett Bécsbe szolgálónak. 1790-ban adott életet törvénytelen gyermekének, akit Donnerin Magdolnaként kereszteltek meg, de alig egy hónaposan elhalálozott.⁵⁵ Oberland és Burgenland közelsége Bécshez, valamint a bécsi munkaerőpiac igénye magyarázatul szolgál, miért ott kerestek munkát. A nők neveltetése ebben az időszakban otthon zajlott, majd a család vagyoni helyzetének függvényében akár tizenegy-tizenkét éves kortól már munkát vállaltak. Kiszakadtak egykori közösségeikből, idegen városban önállóan kellett boldogulniuk, ahol egyúttal mentesültek a közösség ellenőrzésétől is. Mindez magyarázatul szolgálhat a törvénytelen gyermekek magas számára. A gyermekek megkeresztelése egyértelműen utal a helyi nővérek és papok által a kiszolgáltatott helyzetben lévő anyákra gyakorolt befolyásra.

A gyermekek másik csoportjába a megkeresztelt törvényes gyermekek tartoznak. Számuk Budán, Pesten és Óbudán összesen 145 főre, Bécsben 75 főre rúgott. Az összes áttérőnek (a törvénytelen gyermekek kivételével) Bécsben 16%-a, míg Budán, Pesten és Óbudán 22%-a volt gyermek, az arányokban tehát nem figyelhető meg lényeges különbség. Arányukat magyarázza, hogy ez utóbbi településeken 43 család tért át, míg Bécsben 35. Budán, Pesten és Óbudán ez 186 főt jelent (az összes áttérő 28%-a), Bécsben 123 főt (26%). 1776-ban Bécsben például Riedegger Nikolaus köpcsényi lakos, feleségével, Theresiával, valamint négy gyermekével együtt tért át.⁵⁶ Bécsben számos esetben magyarországi eredetű lakos családot alapítva tért át; házastársa és gyermekei azonban gyakran nem magyarországiak. Uffenheimer Leidersdorf Theresia 1821-ben családjával együtt keresztelkedik meg, de férje bécsi, és gyermekei is ott születtek.⁵⁷ Salamon Oppenheimer bécsi kereskedő özvegye, Kohn Izabella három, Bécsben született lányával együtt tért át katolikus hitre 1834-ben.⁵⁸ 1838-ban Pesten született fia, Eduard is az áttérést választotta, azonban Pesten tért ki.⁵⁹ Később mégis szerepel a bécsi áttértek névjegyzékében is, mint városi lakos.⁶⁰ Buda, Pest, Óbuda településein a családtagok együttes áttérése több indokra is visszavezethető. Említésre került a hitbeli meggyőződés, illetve 1848-ban a félelem, amely vélhetően mintegy 12 család áttéréséhez vezetett. Személyes okok is eredményezhették a vallás elhagyását, például sértődés a zsidó közösség irányába. Ez történt Kohlmann Károly esetében, aki a Pesti

⁵² Staudacher: *Wegen Jüdisches Religion*, 76., 185.

⁵³ Staudacher: *Wegen Jüdisches Religion*, 305.

⁵⁴ Oberlandi régió: Liptó, Árva, Trencsén, Nyitra, Pozsony, Turóc megyék; Burgenlandi régió: Moson, Vas, Sopron megyék; Dunántúli régió: Zala, Somogy, Tolna, Baranya megyék; Középső régiók: Győr, Esztergom, Komárom, Veszprém, Fejér, Pest, Nógrád, Heves, Borsod megyék, Jászság; Keleti régió: Máramaros, Sáros, Szepes, Szabolcs, Szatmár, Abaúj-Torna, Bereg, Ugocsa, Ung, Bihar, Zemplén megyék, Hajdú-kerület; Déli régió: Békés, Bács-Bodrog, Arad, Csongrád, Csanád, Temes, Krassó.

⁵⁵ Staudacher: *Wegen Jüdisches Religion*, 30.

⁵⁶ Az 1768-as összeírásban nem található meg a család.

⁵⁷ Staudacher: *Jüdische Konvertiten*, 503.

⁵⁸ Staudacher: *Jüdische Konvertiten*, 360.

⁵⁹ MOL A225 247.

⁶⁰ Staudacher: *Jüdische Konvertiten*, 360.

Izraelita Hitközség tanítója lett 1814-ben,⁶¹ ám 1816-ban lemondatták állásáról, ezért kitért, s felesége, Deutsch Cecilia és öt gyermeke is követte.⁶² Segítségére sietett Ullmann Mózes, akinél mint könyvelő dolgozott. Később a császári és királyi héber nyelvű könyvcenzor feladatait látta el a budai egyetemi nyomdánál.

Más esetben a szülők csak gyermekeiket kereszteltették meg hitbeli meggyőződés, avagy a jövőbeli jobb élet reményében, ők maguk azonban zsidó hiten maradnak. Kanitz Emánuel fiát például 1844-ben Kanitz Eduard Gábor Mária névre keresztelték a Deák-téri római katolikus templomban.⁶³ Ő később Bécsben nagykereskedő lett.⁶⁴ Ugyanakkor testvére, a híressé vált térképész, régész, etnográfus és Balkán utazó Philipp Félix áttérését a szülők nem kérték. Ő jóval később, 1872-ben negyvenhárom évesen saját akaratából tért át evangélikus hitre.⁶⁵ A gyermekeknek a szülők beleegyezésével történő áttérése a szülőkre is hatást gyakorolhatott: 1815 októberében a nagykanizsai Lachenbacher Franciscus Seraphius és Joannes tanulókat Végh Stephanus udvari tanácsos keresztszülőse mellett kereszteltették meg szülei.⁶⁶ 1816 februárjában az apa, Lachenbacher Godefridus Stephanus maga is áttért, szintén Végh Stephanus udvari tanácsos keresztszülőse mellett.⁶⁷ 1816 júniusában két lánygyermekét is megkeresztelték.⁶⁸ Az anya áttérésére 1817 novemberében került sor.⁶⁹ Bécsben nem található arra példa, hogy a szülők kérelmezték volna gyermekeik megkeresztelését, de ők maguk zsidó hiten maradtak.

A források mind két vizsgálati csoport esetében azt mutatják, hogy a kikeresztelkedés döntően a felnőtt társadalom döntésén alapult, és körükben volt meghatározó. Közöttük mind Bécsben, mind Budán, Pesten és Óbudán férfiak és nők egyaránt megtalálhatók.

⁶¹ Kohlmann Károly (1808–) 1816. március 16-án tért át családjával a Belvárosban. Új neve: Nepomaeus, keresztszülő: Boráros Joannes pesti szenátor. Keresztelő pap: Perényi Carolus. MOL A75 215.; Újvári: *Magyar zsidó Lexikon*, 494.

⁶² 1816. március 16-án Joannes Nep. kilencéves, Adolpus Emanuel hatéves, Ladislaus Albenus négyéves, Susanne Julie hároméves, Sarah Elisabetha Adelheid másfél éves gyermek szüleikkel együtt kitérték. MOL A76 4.; Ugyanezen a napon édesanyjuk, Deutsch Cecilia (új nevén Anna) is áttért. MOL A76 4.

⁶³ 1844. november 16-án Szentistvánvárosban (Bazilika) kerül megkeresztelésre Kanitz Eduard Gábor Mária. A gyermek nyolcéves, szülei is jelen voltak. Apja, Kanitz Emanuel nagykereskedő, anyja Collin Anna. A keresztszülők Blausak Gábor megyei táblabíró és felesége, Preveteka Mária. A keresztelő pap Simonchich Ignácz. MOL A61 73.

⁶⁴ Gaugusch, Georg: *Wer Einmal War. Das Jüdische Grossbürgertum Wiens 1800–1938*. Wien, é. n. 1326–1327.

⁶⁵ MOL A3 92.

⁶⁶ 1815. október 27-én Belvárosban kerül megkeresztelésre Lachenbacher Franciscus Seraphius Stephanus, tizenéves tanuló és Josephus Joannes tizenkét éves tanuló. MOL A75 202.; Végh Stephanus helytartótanácsi tanácsos.

⁶⁷ 1816. február 16-án a belvárosi templomban kerül megkeresztelésre Lachenbacher Godefridus Stephanus; az ő keresztszülője is Végh Stephanus. MOL A75 212.

⁶⁸ 1816. június 21-én a budapesti országúti római katolikus templomban kerül megkeresztelésre Lachenbacher Anna Catherina tizenkét éves és Aloysia Anna Regina kilencéves gyermek. MOL A161. 212.

⁶⁹ 1817. november 28-án a Terézvárosban tér át az anya, Czappert Ernesztina. Új neve: Elisabetha Theresia. MOL A95 957.

Hely	Férfi	Nő	Összes
Buda, Pest, Óbuda	331	177	508
Bécs	269	119	388

3. táblázat

AZ ÁTTÉRŐK NEMEK SZERINTI MEGOSZLÁSA

Bécsben a magyarországi eredetű áttérők 69%-a, míg Buda, Pest és Óbuda településeinek 65%-a férfi. Az áttérés motívumai esetükben is összetettek. A kiszolgáltatottság, esetleg haláltól való félelem jele lehet, hogy Pesten 1756-ban Hersl Emericust a börtönben keresztelik meg; 1779-ben Hersch Adam (Joannes Baptista Mathias) hasonlóképpen ott veszi fel a keresztiséget.⁷⁰ 1846-ban Teleszky (Jeiteles) Leopold kereskedő megkeresztelését a kórházban a halálos ágyánál fia, Teleszky Jeiteles János seborvos kérte.⁷¹ Esetükben a hitbeli meggyőződés szerepet játszhatott a vallás elhagyásában. Másfelől a férfiak rendelkeztek önálló jövedelemmel, bátrabban vállalhatták akár családjuk ellenkezése esetén is a kitérés. Gyakran azonban nem vállalták fel a nyílt konfliktust, és részben ez lehet a magyarázata annak, hogy egykori lakóhelyeikről való elköltözésük, illetve szülei halála után döntöttek az áttérésről. Bécsben Berger Gabriel Josef apja, Berger Abraham halála után tért át 1818-ban.⁷² Pesten Mendl Henric Tabor településről (Csehország) érkezett, áttérésekor, 1827-ben apja, Mendl Salamon már nem élt.⁷³ Löeve Josef Israel Sziléziából érkezett 1846-ban, áttérésekor sem apja, Löeve Morris, sem anyja, Benedek Henrietta nem élt.⁷⁴ További magyarázatul szolgálhat a férfiak foglalkozása, iskolázottsága is, miként az a későbbiekben látható lesz. Felnőtt férfiak esetében a testvéri befolyás hatása is igen erős. A nyitrai Salamon Boschán fiai közül többen Bécsben telepedtek le, ahol Samuel 1818-ban, Leopold 1819-ben tért át, mindketten apjuk halála után.⁷⁵ Ugyanígy Bécsben tért át egy nagykanizsai kereskedő testvérpár: 1816-ban Lachenbacher Heinrich Philipp, majd őt követve 1823-ban Ignaz Jacob.⁷⁶ A pesti áttérők közül említhető a Beck család: Beck Mórítz bajai kereskedő gyermekei közül Beck Károly 1843-ban, Beck Vilmos 1845-ben, Beck Siegfried 1848-ban tért át.⁷⁷ Esetükben tanulmányaik, illetve testvéreik sorsa egyaránt elősegíthette a döntést. A dunai szállítás előnyeit kihasználó gabonakereskedő apa ugyanis jómódot biztosított családjának, s nem zárkózott el attól, hogy gyermekei állami iskolában folytassanak tanulmányokat, noha mindannyiukat kereskedőnek szánta. A testvérek életútja eltérően alakult: Beck Károly irodalmi körökben vált ismertté, Vilmos festőművész és publicista lett, míg Siegfried a kereskedelmi pályán maradt.

Nők esetében a szülői háztól való korai elszakadás, munkába állás, házasságuk, illetve az esetleges új környezet segíthette elő az új vallás felé fordulást. Csakúgy, mint a férfiak esetében, a kiszolgáltatottság érzése, az elesettségben segítséget nyújtók hatása is megnyilvánult egy-egy áttérésben. Bécsben a törvénytelen gyermeket világra hozó anyák nem csu-

⁷⁰ MOL A73 131., A147 71.

⁷¹ MOL A170 56.

⁷² Staudacher: *Jüdische Konvertiten*, 45.

⁷³ MOL A95 126.

⁷⁴ MOL A97 203.

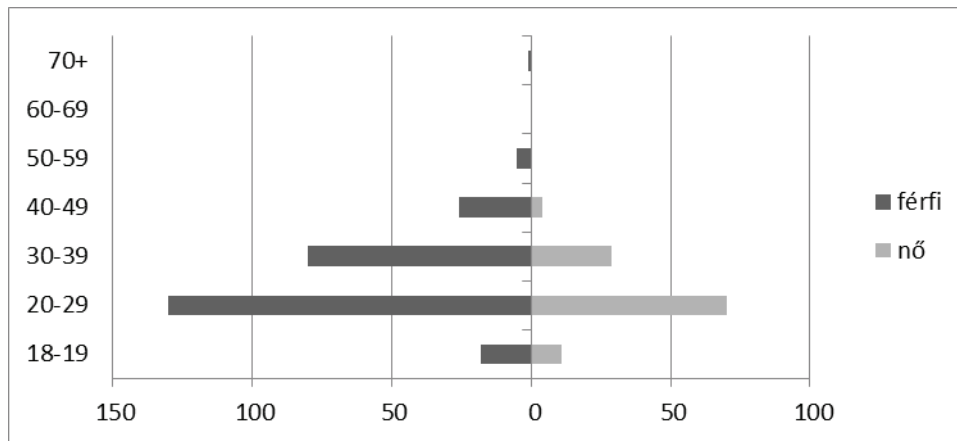
⁷⁵ Staudacher: *Jüdische Konvertiten*, 64.

⁷⁶ Staudacher: *Jüdische Konvertiten*, 270.

⁷⁷ MOL A97 440., A619 3., 127.

pán engedélyezték gyermekük megkeresztelését, de néha maguk is az áttérés mellett döntöttek. Gölis Franciska Nagymartonból származó szolgálónő például 1837-ben újszülött gyermekével, Bernauer Ágnessel együtt került megkeresztelésre.⁷⁸ A kórházban töltött időszak nők esetében is eredményezhette a keresztség felvételét, miként azt Pesten 1846-ban Lemberg Teréz 34 éves hajadon esete mutatja.⁷⁹ Ugyancsak a külső befolyás példája Nakó Anasztázia nemesasszony két szolgálólányának megkeresztelése ugyanazon a napon, 1843. január 16-án. Goldhamer Julianna (új nevén Anasztázia) Morvaországból érkezett, míg Lichtner Karolina (új nevén Anasztázia) Jankovácraól (Bács megyéből).⁸⁰ Lakóhelyük távol-sága, Nakó Anasztázia befolyása és a hitbeli meggyőződés egyaránt indokolhatta döntésüket. Családok esetében előfordul, hogy – miként korábban említésre került – a feleség később tér át, s vélhetően akkor is azért, mert ha családjával kívánt maradni, nem volt más választása. Ha a feleség tért át, férje elvált tőle, miként azt Pesten Munk Katalin kitérése után Broar Adolf orvos is tette.⁸¹ Egy házasság felbomlása során a keresztény házastárs az azonos nemű kiskorú gyermekeket a saját vallására téríthette.⁸² Pesten Ungar Rosalia 1841-ben ötéves lányával, Annával tért át római katolikus hitre, míg az apa zsidó hiten maradt.⁸³

Mind Buda, Pest és Óbuda településeken, mind pedig Bécsben a felnőtt áttérők körében végzett korszpecifikus vizsgálat hasonló következtetések levonását teszi lehetővé:

2/a. ábra

AZ ÁTTÉRŐK KORMEGOSZLÁSA A FELNŐTT LAKOSSÁG KÖRÉBEN BÉCSBEN

⁷⁸ Staudacher: *Wegen Jüdisches Religion*, 128.

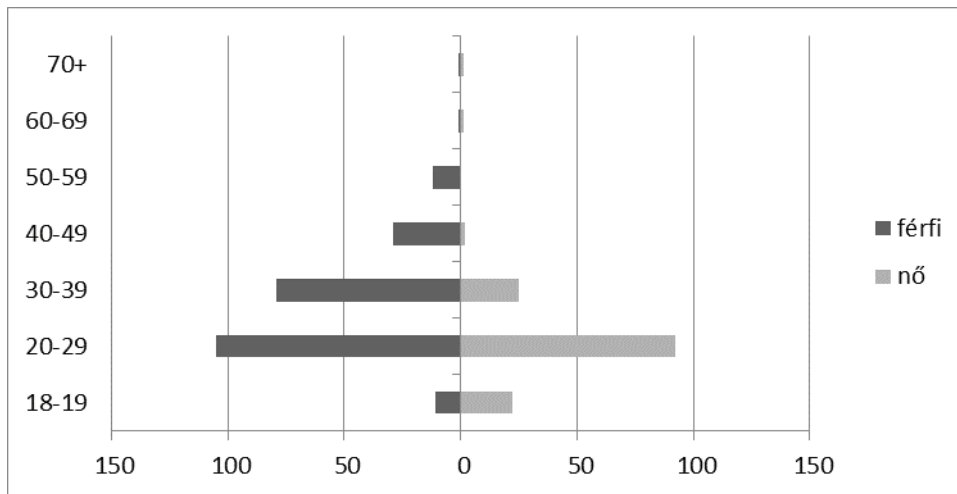
⁷⁹ MOL A41 395.

⁸⁰ MOL A96 239.

⁸¹ MOL A2 338.

⁸² MOL C55 Dep. Jud. 1808. 11. Jud. nr.2.; 1809. 2. Jud. nr.2.

⁸³ MOL A96 70.

2/b. ábra

AZ ÁTTÉRŐK KORMEGOSZLÁSA A FELNŐTT LAKOSSÁG KÖRÉBEN BUDÁN, PESTEN ÉS ÓBUDÁN

A felnőtt áttérők főként a 20–29, illetve a 30–39 éves korosztály tagjai közül kerültek ki. A nemek között a kor megoszlás tekintetében nem mutatható ki számottevő különbség. A Magyarországról elszármazott bécsi zsidó lakosok és a Pesten, Budán, illetve Óbudán áttérők életkor mutatói szinte teljesen azonosak. Eszerint a vallásváltoztatók nem túl fiatal korban, de nem is életük alkonyán döntöttek vallásuk elhagyása mellett. A vizsgált helyszínek közötti egyezőség azért is figyelmet érdemel, mivel Bécsben – miként látható lesz – a kivándorlás és a gazdasági, társadalmi lehetőségek az áttérés fő motívumai. Ugyanakkor Pest, Buda és Óbuda területén a fentebbi indokok mellett a hitbeli meggyőződés és a félelem faktorai is befolyásolták az áttérések számának alakulását.

Földrajzi szórtság

Bécs, Buda, Pest és Óbuda vallásváltoztatóinak közös jellemzője, hogy döntő többségük nem ott született, ahol áttért. A Bécsben áttérők esetében egy vándorló népesség adatait vizsgáljuk. A kérdés ezért úgy fogalmazható meg: vajon az ország mely régióiból érkezők körében tapasztalható készség az áttérésre? Illetve mennyiben mutat ez eltérést az anyaországi adatoktól?

A Bécsben áttérő magyarországi zsidóság származási hely szerinti megoszlása a következő:

Származási hely	Áttérők száma	Áttérők aránya
Felvidék	189	41%
Burgenland	72	16%
Dunántúl	30	6%
Közép-Magyarország	96	21%
Kelet-Magyarország	44	10%
Dél-Magyarország	11	2%
nem ismert	21	5%
Összes	463	100%

4/a. táblázat

A BÉCSI ÁTTÉRŐK MAGYARORSZÁGI SZÁRMAZÁSI HELYE

A Budán, Pesten vagy Óbudán kikeresztelkedők 26%-ának nem ismert a születési helye. Vélhetően többségük nem a városban született. Az áttérők egyharmada vallja magát helyi születésűnek. A többi áttérő származási helye igen változatos képet mutat:

Származási hely	Áttérők száma	Áttérők aránya
helyi	198	30,3%
Felvidék	57	8,7%
Burgenland	12	1,8%
Dunántúl	11	1,7%
Középső (Pest/Buda nélkül)	43	6,6%
Kelet- Magyarország	19	2,9%
Dél-Magyarország	18	2,8%
Csehország	51	7,8%
Morvaország	28	4,3%
Lengyelország	23	3,5%
Német területek	20	3,1%
Bécs/Ausztria	9	1,4%
Dél-Amerika	2	0,3%
Hollandia	1	0,2%
Oroszország	2	0,3%
Oszmán Birodalom	2	0,3%
Itália	1	0,2%
nem ismert	156	23,9%
Összes	653	100,0%

4/b. táblázat

AZ ÁTTÉRŐK SZÁRMAZÁSI HELYE BUDÁN, PESTEN ÉS ÓBUDÁN

Az adatok szerint a felső-magyarországi régióból érkezők körében jelentős az áttérők száma mindkét vizsgálati csoportban. Magyarországon mindez összefüggésben állhat azzal a ténnyel, hogy a zsidóság újkori megtelepedésekor (a 16. század utolsó harmadától) a földesúri

pártfogás elősegítette a Cseh- és Morvaország felől érkezők nagyobb közösségekben való letelepedését egykori lakóhelyeikhez viszonylag közel. Az ország nyugati határszélein fekvő gazdasági központok közelsége kezdetben segítette azt, majd pedig a közösségi keretek formálódását, nagyobb lélekszámú, gazdaságilag és kulturálisan jelentős zsidó közösségek létrejöttét, amelyek jelentőségének térvesztése éppen a 19. században veszi kezdetét. A bevándorlás célterülete ettől az időszaktól kezdődően az ország középső régiója, illetve nyugati irányban Bécs lett. Ezzel párhuzamosan a modernizáció eszméi a magyarországi zsidó társadalomhoz is eljutottak Bécs és Prága közvetítő csatornáin keresztül.⁸⁴ Ennek példaként szolgálhat egy bajai kereskedő család története. A korábban említett Beck Mórítz bajai kereskedő engedélyezte, hogy fia, Károly korán elsajátítson idegen nyelveket, azaz a latint és a németet. Beck Károly egy pályázaton a kalocsai érsek által felajánlott díjat, egy aranykeresztet nyert el. Miután a család Pestre költözött, ő állami iskolába, gimnáziumba iratkozott be, majd a bécsi egyetem orvosi fakultását látogatta. Apja ösztönzésére mégis gabonakereskedő-segédnek állt Pesten. Hamarosan azonban Lipcsébe, a német szellemi élet központjába vándorolt. Élete során Pesten, Berlinben, Svájcban és Bécsben is hosszabb ideig tartózkodott; főként irodalmi tevékenysége közismert. 1843-ban tért át.⁸⁵

Mindeközben a nyugati zsidó közösségek úgy tekintettek Magyarországra és kiváltképpen a Felvidékre, mint a hagyományos értékrend bástyájára. Chatam Szofer pozsonyi rabbi fellépése, aki minden újítást tiltott, tovább erősítette ezt.⁸⁶ Az áttérési adatok azonban rávilágítanak a nyugat-magyarországi zsidó társadalom körében lezajló változásokra. Az áttérők elvándoroltak születési helyükről, nem ritkán olyan nagyobb közösségekből, mint a pozsonyváraljai, a lakompaki, a kismartoni vagy a köpcsényi. A változások kiterjedt jellegéről tanúskodnak a más régióból érkező elvándorlók esetei: ilyenek a (Bécsben áttérő) pestiek, a nagykanizsaiak, a máramarosszigetiek.

A Budán, Pesten, Óbudán áttérők esetében szembetűnő, hogy egytől egytől a külföldről (Cseh- vagy Morvaországból, illetve Lengyelországból) bevándorlók közül került ki. (Bécsben a zsidóság egészét tekintve Magyarországról érkező áttérők mellett szintén megjelennek forrásanyagban a csehországiak, morvaországiak és a lengyelországiak.⁸⁷) A vándorlók új környezetben, társadalmi és gazdasági előnyöket remélve könnyebben szánják el magukat új hit felvételére. A morvaországi, lengyelországi áttérőkről már 1772-től található feljegyzés egészen a tárgyalt korszak végéig. Magyarország elsődleges bevándorlási célnak számított az egész korszakon keresztül.⁸⁸ A Lengyelország felől felerősödő bevándorlás (1772 után) nem jelentette azt, hogy nyugati irányból nem érkeztek bevándorlók az országba. 1783-ban a Magyar Hirmondó mindemellett arról is tudósított, hogy csehországi menekültek érkeztek Budára, akik „noha meg vannak keresztelve, mégis izraelitáknak nevezik” magukat.⁸⁹ Az áttérés szempontjából feltételezhető, hogy a bevándorlók akár egykori lakó-

⁸⁴ Silber, Michael K.: *The Historical Experience of German Jewry and Its Impact on Haskalah and Reform in Hungary*. In: Katz, Jacob: *Toward Modernity the European Jewish Model*. New Brunswick (U.S.A.) – Oxford (U.K.), 1987. 107–157.

⁸⁵ 1843. június 27-én tért át. A keresztségben felvette neve Károly József János. Keresztszüloje Székács József lelkész. MOL A619 127.

⁸⁶ Katz, Jakov: *Chatam Szofer életrajzához*. Századok, 126. évf. (1992) 92–112. [Új kiadás in: Silber, Michael K. (szerk.): *Magyar zsidó történelem – másképp: Jeruzsálemi antológia*. Budapest–Jerusalem, 2. kiadás, 2008.]

⁸⁷ Staudacher: *Jüdische Konvertiten*, 1. és 2. kötet vonatkozó adatai.

⁸⁸ Kecskeméti Károly: *Homályzónák: a zsidók közép-európai történetének néhány tisztázandó kérdése (vázlat)*. Aetas, 21. évf. (2006) 1. sz. 120–132.

⁸⁹ Magyar Hirmondó, 4. évf. (1783) 36. sz. 283–286.

helyeiken is megismerkedhettek a keresztény tanokkal, hiszen Jacob Frank követői nagy számban tértek át az 1770-es években e területeken.⁹⁰ Pesten a morvaországi bevándorló Hirsch Zsigmond 1843-ban római katolikus hiten megkeresztelkedett. A bejegyzés szerint nevet változtatott Szarvasyra, másfelől már korábban Csehországban is megkeresztelkedett, és a Josef nevet vette fel a keresztségben.⁹¹ A lengyelországi zsidóság körében hasonlóképpen történt keresztelés egykori lakóhelyükön, amelyről ugyancsak a Magyar Hirmondó számol be.⁹² Mindezen okok mellett az áttérők egykori közösségeiktől, családjuktól való elszakadás után társadalmi, gazdasági előnyöket remélhettek az áttéréstől.

Foglalkozási megoszlás

Az áttérők két vizsgálati csoportjának foglalkozási megoszlása hasonlóságot mutat:

Foglalkozás	Áttérők száma	Áttérők aránya
kereskedő	81	40,1%
iparos	36	17,8%
bérlő	3	1,5%
jogász	3	1,5%
orvos	22	10,9%
seborvos	2	1,0%
tanuló	12	5,9%
hivatalnok	6	3,0%
munkás	1	0,5%
pincér	1	0,5%
szolga	14	6,9%
gazdasszony	1	0,5%
jószágfelügyelő	1	0,5%
vegyész	1	0,5%
gyáros	3	1,5%
tanár	7	3,5%
művész	5	2,5%
katona	3	1,5%
Összes	202	100,0%

5/a. táblázat

A PESTEN, BUDÁN, ÓBUDÁN ÁTTÉRŐK FOGLALKOZÁS SZERINTI MEGOSZLÁSA

⁹⁰ Miller, Michael L.: *Rabbis and Revolution The Jews of Moravia in the Age of Emancipation*. Stanford, California, 2010. 55.

⁹¹ MOL A76 178.

⁹² Magyar Hirmondó, 4. évf. (1783) 65. sz. 517–519.

Foglalkozás	Áttérők száma	Áttérők aránya
kereskedő	101	35,7%
iparos	49	17,3%
bérlő	1	0,4%
jogász	5	1,8%
orvos	23	8,1%
seborvos	7	2,5%
tanuló	13	4,6%
rabbi	2	0,7%
hivatalnok	2	0,7%
munkás	5	1,8%
pincér	2	0,7%
szolga	50	17,7%
tanár	7	2,5%
művész	7	2,5%
katona	7	2,5%
rendőr	1	0,4%
munkanélküli	1	0,4%
Összes	283	100,0%

5/b. táblázat

A BÉCSBEN ÁTTÉRŐK FOGLALKOZÁS SZERINTI MEGOSZLÁSA

Mind Bécsben, mind pedig Budán, Pesten és Óbudán kettősség követhető nyomon: egyfelől a hagyományos társadalom áttérési modelljének megfelelően megfigyelhető az alacsonyabb társadalmi csoportok – szolgálók, alkalmazottak – kitérése. Másfelől ezzel párhuzamosan az átmeneti, illetve modern társadalom áttérési modelljének megfelelően a vagyonosabb (nagykereskedő), iskolázottabb réteg (orvos, tanár, egyetemi hallgató) kikeresztelkedése a döntő. Az első csoport tagjai életük, gazdasági helyzetük jobbra fordulását, esetleges pillanatnyi előnyt remélnek a kikeresztelkedéstől. A második csoport tagjai pedig egy új társadalmi, kulturális közegbe való átlépést és belépést remélnek. Mindkét csoport áttérőinek aránya hasonló a két vizsgálati csoportban.

Az adatok szerint a kereskedők aránya döntő mértékű; a Bécsben áttérők mintegy 35%-a, illetve a Buda, Pest, Óbuda településeken kikeresztelkedők 40%-a az ő soraikból kerül ki. A kereskedő kategória azonban nem homogén. A Bécsben áttérők esetében a források a tagozódásról is számot adnak. A nyitrai származású Lampl Ludwig Emil, aki 1818-ban tért át, házaló, míg a pesti Heller Maximilian Josef 1835-ben kereskedő, illetve az 1818-ban áttérő nagykanizsai Lachenbacher Philip nagykereskedő.⁹³ Buda, Pest, Óbuda áttérői között – saját bevallásuk alapján – a kereskedelmi kategória két típusa található meg: a kereskedő és a nagykereskedő. Kereskedőként került feltüntetésre az 1817-ben áttért Berger Volf, illetve az 1826-ban áttért Mautner Michael.⁹⁴ Nagykereskedőként került bejegyzésre az 1843-ban áttért Wodianer Albert Flórián, 1848-ban Auer Lázár Bernárd, Boskowitz Boskányi Jakab,

⁹³ Staudacher: *Jüdische Konvertiten*, 176., 270., 272.

⁹⁴ 1817. december 8-án tért át Berger Volf (új nevén Joannes Baptista). MOL A60 17.; 1826. április 21-én tért át Mautner Michael (új nevén Josephus Leopoldus) MOL A227 437.

Kunevalder Fülöp, illetve az 1849-ben áttért Basch József.⁹⁵ Az 1848. évi félelem mellett feltételezhetően a nagycsaládok körében lejátszódó hosszabb folyamat kezdetei is kibontakoznak: a nagykereskedő családok áttéréssel kapcsolatos szemlélete is átalakulóban van. A Bécsben, Pesten, Budán és Óbudán áttérők névanyagának összevetése mutat átfedéseket, azaz a családok bizonyos ágai Bécsben, míg mások Magyarországon tértek át; itt említhetjük a Boschan, Breisach, Lachenbacher, Ullmann családok tagjait. Céljuk – új gazdasági és társadalmi kapcsolatok kiépítésén túlmutatva – új kulturális közegbe való belépés lehetett. Ennek sikerességét mind Bécsben, mind Magyarországon az elnyert nemesi címek igazolták: Bécsben Epstein Wolf,⁹⁶ a Bécsben áttérő, de pesti lakos Ullmann Móric és Pesten Wodianer Sámuel⁹⁷ példája is mutatja ezt. Ullmann Móric gyapjú-, dohányszállítás mellett gabonával és dohánnyal is kereskedett. Figyelme később a hitelügyletek felé fordult, támogatta a Pesti Kereskedelmi Bank megalapítását. Áttérése évében már a nemesi rangot is elnyerte.⁹⁸ A pozsonyi születésű Wolf Epstein 1781-ben a keresztségben elnyert neve Wenzel Tobias Franz Josef. Tanulni érkezett Bécsbe, majd Innsbruckban lett hivatalnok, illetve később Bécsben udvari titkár. 1789-ben nyert nemesi rangot, nevét Wenzel Epstein Edler von Ankerbergre változtatta.⁹⁹ Ő tehát áttérése után viszonylag rövid időn belül emelkedett nemesi rangra. Wodianer Sámuel Szegeden gyapjú-, gabona- és dohány-nagykereskedelmet folytatott. 1828-ban mint tolerált lakos telepedett le Pesten. Üzleti tevékenységének kiszélesítésére törekedve Bécsben is kért tolerált és kereskedelmi jogot, amelyet azonban nem sikerült elnyernie. Hiába volt azonban az egyik leggazdagabb kereskedő Pesten, a Pesti Nemzeti Kaszinó elutasította tagfelvételi kérelmét. 1841-ben tért át, ezután elnyerte a városban a polgárjogot, és a kereskedelmi testület is soraiba fogadta. 1844-ben gazdasági és filantróp tevékenységének elismeréseként nemességet nyert. Figyelme ezután több gazdasági ágazat felé fordult: Ullmann Mórral együtt támogatta a Kereskedelmi Bank megalapítását, emellett a Tiszai Gőzhajózási Társaság részvényesévé vált, birtokokat vásárolt.¹⁰⁰

Az ipar területén működők számára a kikeresztelkedés hasonló célt szolgált. Az iparosokat Magyarországon az 1840-ig fennálló korlátozások mellett a céhrendszer kereteinek fennmaradása is gátolta. Noha a 19. század folyamán a zsidóság elnyerte a céhekbe való belépés jogát, a gyakorlatban ez sokszor nem érvényesült. Zsidó mesterek keresztény inasokat, segédeket nem tarthattak. Az iparos kategória maga sem volt homogén: a kézművesek és gyáriparosok körében egyaránt megtalálhatók az áttérők. Bécsben kiemelkedő a kézműves kategórián belül a szabó és az aranyműves áttérők aránya. 1828-ban a Tállyáról (Zemplén megye) emigráló Gross Jonas szabó tért ki, 1837-ben a pesti Wind Leopold aranymű-

⁹⁵ 1843. április 5-én tért át római katolikus hitre Wodianer Albert Flórián nagykereskedő, későbbi főrendiházi tag. MOL A76 301. 1848. április 6-án tért át római katolikus hitre Kunevalder Fülöp. MOL A170 87. 1848. április 11-én tért át római katolikus hitre Auer Lázár Bernárd. MOL A170 88. 1849. július 8-án tért át római katolikus hitre Basch József. MOL A61 286.

⁹⁶ Epstein Wolf 1781-ben tért át. Staudacher: *Jüdisch-protestantische Konvertiten*, 106.

⁹⁷ MOL A619 109.

⁹⁸ Bácskai Vera: *Vállalkozók előfutárai*, 147–148.; Silber, Michael K.: *Ullmann Family*. The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe. http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Ullmann_Family

⁹⁹ Wurzbach, Constant von: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*. Vienna, 1856. 1. köt. 43.

¹⁰⁰ Bácskai: *Vállalkozók előfutárai*, 153–169.; Léderer Emma: *Az ipari kapitalizmus kezdetei Magyarországon*. Budapest, 1952. 73–75.; Mérei Gyula: *Magyar iparfejlődés, 1790–1848*. Budapest, 1951. 170–171.; Silber, Michael K.: *Wodianer Family*. The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe. http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Wodianer_Family

ves.¹⁰¹ A Magyarországon áttérő kézművesek körében hasonlóan magas a szabók száma; 1823-ban például a czifferi Vovetitz Joannes Georgius hagyta el vallását.¹⁰² Az iparos társadalom alsóbb rétege vélhetően rövid távú gazdasági előnyöket tartva szem előtt vállalta vallása elhagyását, amire gyakran környezetük, a keresztszülőséget vállaló iparosmesterek is ösztönözhatték őket. Az iparos társadalom felső rétege a nagykereskedőkhöz hasonlóan a társadalmi felemelkedés eszközeként tekintett a kitérésre: megemlíthető Pesten Újhelyi Márk vegyész tudós és gyáros esete.¹⁰³ Az áttérések során a nagykereskedő kategóriában megjelölt családok később a magyarországi iparosodás fontos előmozdítóivá váltak, a már említett Wodianer család példájára.

A magyarországi eredetű bécsi és a Budán, Pesten és Óbudán áttérők esetében megállapítható az orvosok és seborvosok mindenkoron magas aránya. Magyarországon az 1800-as évek első évtizedeiben akár közhivatalt is betölthettek zsidó orvosok, legalábbis egyes megyei jelentések szerint.¹⁰⁴ Mégis az egyetemi tanulmányok ideje alatt, illetve később a társadalom rokonszenvének elnyerése érdekében jelentős a számuk a kitérők között: utalhatunk például Abelsberg Ferencre vagy Wohl Antalra.¹⁰⁵ Az egyetemi tanulmányok során a szülői háztól való távollét, az egyetemi hallgatókkal kialakított jó kapcsolatok (vagy ennek reménye), a jövőbeli karrier lehetőségei egyaránt döntő súllyal estek latba a kitérésre vonatkozó döntés meghozatalakor. A fiatal hallgatókat gyakran egyetemi oktatóik is ösztönözték erre: Volf Aloysius esetében például Kovács Mathias egyetemi docens lett a keresztszülő.¹⁰⁶ Ez vélhetően már egyfajta szorosabb kötelékre is utalt, hiszen a keresztszülő magára vállalta pártfogoltjának támogatását.

Egyes foglalkozási ágazatokban a karrier érdekében az áttérés jelentősége – igaz, közvetett formában, de – egyértelműen megmutatkozik. Bécsben 1846-ban Wolf Karl (Josef Maria) bécsi udvari operaénekest keresztelték meg.¹⁰⁷ 1833-ban a bagottai (Komárom megyei) Kirschner Salamon Leopold zenész, 1837-ben a budai származású Wind Ludwig Karl énekes is az áttérést választotta.¹⁰⁸ Pesten 1844-ben Kohn Ridley János Dávid hegedűművész tért át. A Nemzeti Színházban történt alkalmazása után két évig külföldön hangversenyzett (Németország, Olaszország, Franciaország); hazatérése után ismét a Nemzeti Színházhoz szerződött.¹⁰⁹

A kitérők között az alacsonyabb társadalmi rétegbe tartozó szolgálók száma a vizsgált helyszíneken magas, de jelentős különbség is tapasztalható. Bécsben az áttérők mintegy egyötöde tartozik e kategóriába. A szolgálakat nemük szerint csoportosítva megállapítható,

¹⁰¹ Staudacher: *Jüdische Konvertiten*, 155., 542.

¹⁰² 1823. július 20-án tért át Vovetitz Joannes Georgius római katolikus hitre. MOL A95 212.

¹⁰³ Újhelyi Márk Krisztinavárosban tért át római katolikus hitre 1842. szeptember 10-én, harminckilenc éves korában. MOL A19 13.

¹⁰⁴ MOL A39 1843. év 78. számú dokumentum; 1844. év 3505., 16824. számú dokumentumok; 1845. év 8734., 11578. számú dokumentumok.

¹⁰⁵ 1841. februárban Budapesten, a Ferencvárosban keresztelkedett római katolikus hitre Abelsberg Ferenc. A keresztszülő Stáhly Ignác orvos, királyi tanácsos. A keresztelő pap: Szaniszló Ferenc. MOL A206 152.; 1843. január 31-én a Deák téri templomban tért át evangélikus hitre Wohl Antal orvos, keresztszülője: Fabini Teophil orvos. Keresztelő pap: Lang Mihály. MOL A2 231.

¹⁰⁶ 1827. november 20-án a belvárosi római katolikus templomban tért át Volf Aloysius, új nevén Mathias Félix egyetemi hallgató. A keresztszülőséget Kovács Mathias, a teológiai kar docense vállalta magára. MOL A75 260.

¹⁰⁷ Staudacher: *Jüdische Konvertiten*, 547.

¹⁰⁸ Staudacher: *Jüdische Konvertiten*, 237., 542.

¹⁰⁹ 1844. július 15-én református vallásra tért át. MOL A619 137.

hogy negyvenegy fő közülük nő, csupán kilenc férfi szolga tért át. Nők esetében az önálló munkavállalás a külső környezet erőteljesebb befolyását eredményezhette. Többségük az áttérés időpontjában hajadon. Pest, Óbuda, Buda településein a „szolga” státusz külön kérdést vet fel, ugyanis a városi településeken a zsidó lakosok letelepedésének korlátozása, illetve tilalma miatt a rokonokat gyakran mint szolgákat fogadták be.¹¹⁰ Az áttérők névsora azonban rávilágít arra, hogy tizenkét női áttérő volt, akik vélhetően nem rejtőzködés miatt vallották ezt foglalkozásuknak.

Az áttérők foglalkozás szerinti megoszlása az áttérés értelmezésében különös hangsúlyt nyer. Hiszen addig, amíg szolgálók, iparosok térnek át, s nem túl nagy számban, a helyi zsidó közösségek szinte nem is vesznek tudomást róla, nem tulajdonítanak neki jelentőséget. Ugyanakkor a két vizsgálati csoport esetében az áttérés elmozdulást mutat az elit két rétegében: a gazdasági vezetőrétegben és az intelligencián belül. Noha a kikeresztelkedés arányát tekintve továbbra sem hangsúlyos, sőt marginális, mégis a közösségek és a zsidó társadalom számára megdöbbentő egy Ullmann vagy egy Wodianer kitérése. Kikeresztelkedésük új üzenetet közvetített a zsidó társadalom felé. Ullmann Móric esete jelzi az új áttérési modell megjelenését. Ő ugyanis nem szakított meg minden kapcsolatot családjával, ez pedig a modernkori áttérés jellemzője. Testvérével, Ullmann Gáborral, aki a pesti hitközség elnöke lesz, továbbra is üzleti kapcsolatban maradt.¹¹¹ Sőt válása is példaértékűnek számíthatott, hiszen korábban áttérési esetekben a kitértek mind vagyonukat, mind gyermekeiket maguknak követelték. Felesége, Hirsch Veronika nem követte férjét, zsidó hiten maradt. Fiúgyermekai azonban igen, majd később lánygyermek is.¹¹² (Az anyakönyvek csak két fiúgyermekének és lányának áttéréséről tudósítanak.) Az utókor magyarázatot keresett az áttérésére, és az ehhez kapcsolt történet színesen, de a valóságtól eltérően ábrázolta az eseményeket. Eszerint Sigmund Mayer nagyapja magától Ullmann Móricról hallotta áttérésének „hiteles” történetét, ami arról szólt, hogy Ullmann bejelentette szándékát feleségének, aki nem habozott vele tartani, és ő is áttért.¹¹³ (Mindez minden valóságálapot nélkülöz.)

Más esetben azonban az áttérők kiemelkedő tudásukat és előnyös pozíciójukat arra használták fel, hogy a zsidóság körében térítő tevékenységet folytassanak: Saphír Israel például áttérése után tanított, majd a Skót Misszió által felállított iskolát vezette. Térítő tevékenységének sikeressége lemérhető azon, hogy keresztszülőként csupán kilenc esetben szerepelt.¹¹⁴ Ballagi Mór, született Bloch Móric németországi egyetemi tanulmányai alatt

¹¹⁰ MOL A39 1808. év 7697. számú dokumentum; 1814. év 11717. sz. dokumentum; 1815. év 7139. sz. dokumentum.

¹¹¹ Bácskai: *Vállalkozók előfutárai*, 148.

¹¹² Ullmann Samuel Ladislaus nyolc évesen Pesten 1825. november 12-én tért át. Keresztszülője: Farkas de Farkasfalva Ladislaus. A keresztelő pap rovatban a bejegyzés: parókus. MOL A75 169.; Ullmann Gabriel Ignatius hét évesen 1825. november 12-én tért ki. Keresztszülő báró Eötvös L. kamarai tanácsos, Sáros megye ispánja, akit Glüksveth Michaelis D. helyettesített. A keresztelő pap rovatban a bejegyzés: parókus. MOL A75 169. Fivéreitől eltérően Ullmann Francisca nem a belvárosi templomban, hanem a budavári Nagyboldogasszony templomban kereszttelkedett ki tizenöt évesen, 1829. április 4-én. Új neve: Ernesztina Francisca. Keresztszülője: Pálffy, született Dóry Ernesztina volt. MOL A15 157.

¹¹³ Kempelen Béla: *Magyar Zsidó családok*. Budapest, é. n. 1. kötet 97.

¹¹⁴ Saphír Sándor 1850-ig kilenc kikeresztelkedés során vállalt keresztszülői tisztséget, 1880-ig további egy alkalommal szerepel a neve.

tért át evangélikus hitre, majd később református lett.¹¹⁵ Esetében felmerülhet, hogy testvéreinek, Károlynak 1843-ban a református vallásra történt áttérése is befolyással bírt későbbi döntésére.¹¹⁶ Ballagi olyan esszé megírását tervezte, amelyben a keresztény hitelveknek megfelelően felnyitotta volna a zsidóság szemét. Bauhofer György lelkész azonban úgy vélte, kedvességgel többet el lehet érni, és Ballagit is ebbe az irányba terelte.¹¹⁷ Ballagi Mór missziós tevékenysége a vizsgált korszak után vette igazán kezdetét. (Az 1860-as és 1870-es években nyolc esetben vállalt keresztszülőséget.¹¹⁸)

A fentiek alapján nem véletlen, hogy a zsidó társadalmon belül lassanként megfogalmazásra kerültek az áttéréssel szembeni védekezés és támadás sztereotípiái, az áttérőket árulónak, oportunistának állítva be.¹¹⁹

A kikeresztelkedettek felekezeti megoszlása

A Habsburg Birodalomban a római katolikus lakosság túlsúlya volt meghatározó a vizsgált korszakban: 1846-ban a számuk 26 357 172 fő, míg a protestánsok száma 3 448 264. Pesten 1822-ben a lakosok 85%-a katolikus volt, s mindössze 4,8%-a református.¹²⁰ A korszakban Budán is a katolikus vallásúak csoportja számított jelentősnek.¹²¹ Magyarországon a katolikusok száma 6 068 280, az evangélikusoké 817 800, a reformátusoké 1 655 600. A vizsgált településeken a katolikus hit felé fordulás követhető nyomon:

Hely/Felekezet	Katolikus	Protes-táns	Összes	Katolikus	Protes-táns	Összes
Buda, Pest, Óbuda	440	213	653	67%	33%	100%
Bécs	451	12	463	97%	3%	100%

6. táblázat

AZ ÁTTÉRŐK FELEKEZETEK SZERINT BÉCSBEN, BUDÁN, PESTEN ÉS ÓBUDÁN

A két vizsgálati csoport között azonban kimutatható különbség, hiszen a Bécsben kikeresztelkedők szinte valamennyien katolikus hitre tértek át, míg a magyarországi városokban „csupán” az áttérők 68%-a. A protestáns hitelvek felé fordulóknak többsége a lutheránus tanok követése mellett kötelezte el magát.

¹¹⁵ Kovács Ábrahám: *Ballagi Mór és a Skót Misszió: megtérés, áttérés vagy kitérés? Egy liberális protestáns zsidó életútjának kezdete*. Confessio, 31. évf. (2007) 3. sz. 109–125.

¹¹⁶ MOL A619 131.

¹¹⁷ Payr Sándor: *Bauhofer György lelkész naplója*. Protestáns szemle, 19. évf. (1905) 5. füzet. 273–290.; Fabiny Tibor: *Kincs a cserépedényben. Bauhofer György élete*. Budapest, 2000. 38–47.

¹¹⁸ MOL A620 73.; 160.; 166.; 187.; A622 84.

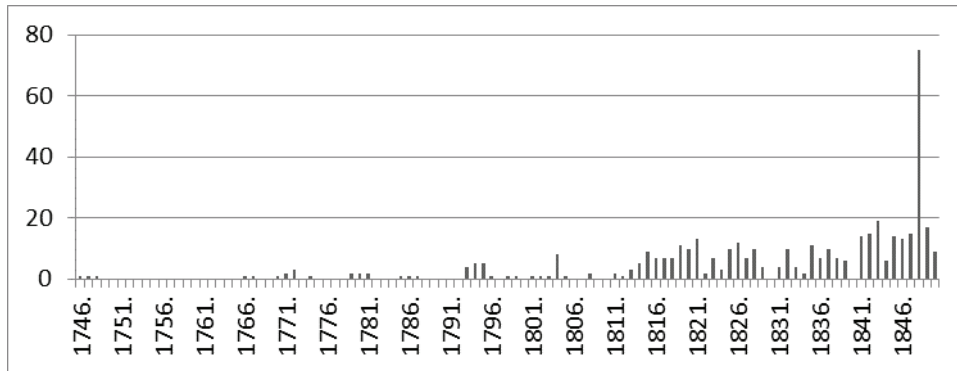
¹¹⁹ *Szerkesztői üzenetek. Légrády testvérek anyját...* Egyenlőség, 9. évf. 1890. január 12.; *Vegyes. Az angol misszió*. MZsSz 3. évf. (1886) 709.; Stadler Károly: *A zsidó közművelődési egyesület*. MZsSz 5. évf. (1888) 48.; *Egy kitért zsidó visszatérési esete*. MZsSz 6. évf. (1891) 396–398.; Kákay Aranyos: *Kecskeméthy Aurél*. Borsszem Jankó, 4. évf. 1871. január 1. 550.; Rüpel, Julius: *Interpfuj Istóczy Győzőnél*. Borsszem Jankó, 14. évf. 1881. június 19. 9.; *Fületlen gombok*. Borsszem Jankó, 15. évf. 1882. március. 12. 9.

¹²⁰ Fényes: *Az ausztriai birodalom statisztikája*, 47.

¹²¹ Kosáry: *Budapest története*, 152–153.

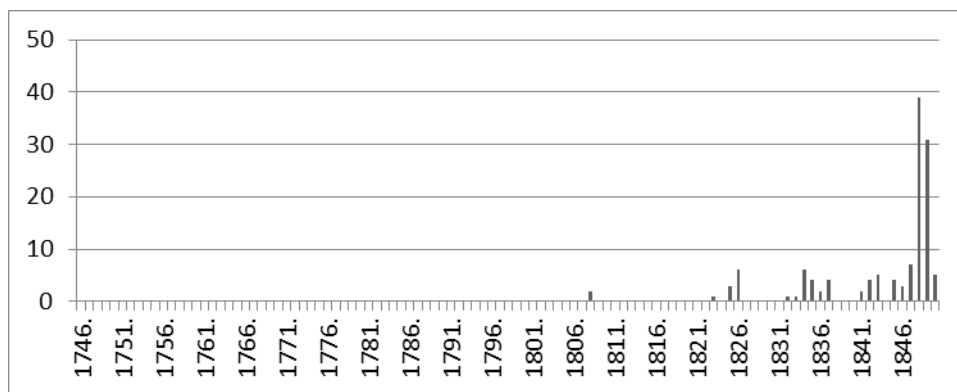
3. ábra

FELEKEZETEKBE VALÓ BETÉRÉS ÉVENKÉNTI BONTÁSA BUDA, PEST, ÓBUDA TELEPÜLÉSEKEN
1746–1850 KÖZÖTT

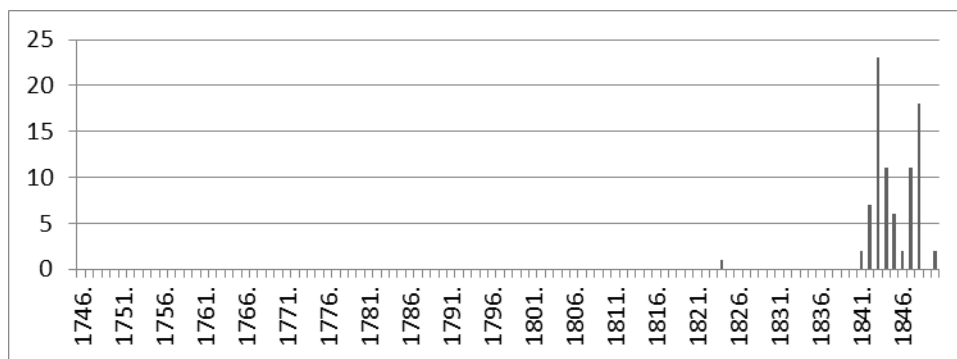
3/a. ábra

Római katolikus hitre áttérők megoszlása évenként

3/b. ábra

Evangélikus hitre áttérők megoszlása évenként

3/c. ábra

Református hitre áttérők száma évenként

Az évenkénti áttérések vizsgálata Budán, Pesten és Óbudán azt mutatja, hogy 1746–1792 között a római katolikus hitre történő áttérés rendszertelen volt, évente 1-2 fő tért át. 1793–1818 között továbbra is viszonylag alacsony az évenkénti áttérők száma (1815-ben 9 – ez a legmagasabb érték). Tömeges kitérés 1848-ban következik be, ekkor az áttérők közül 78 fő választja a katolikus vallást. Az evangélikus anyakönyvekben az első bejegyzett kitérés 1808-ban található, és mindössze két fő tért át. Sokáig nem is található újabb kitérésre adat. 1848-ban kerül sor tömegesnek tekinthető kitérésre, 39 fő hagyja el a vallását, sőt meglepő módon ez a tendencia folytatódik 1849-ben is, hiszen 31 fő tér át. A harcok lezárultával az áttérők száma elapad: 1850-ben mindössze 5 fő tért át, és 1850 után hasonló folyamat érvényesül.¹²² A református egyház anyakönyvei szerint 1824-ben történt az első áttérés zsidó hitről református hitre. Az áttérők száma igen alacsony volt, és a vizsgált időhatárokon belül mindössze két évben, 1843-ban és 1848-ban látható némi emelkedés. 1843-ban, miként korábban említésre került, ez a Skót Misszió tevékenységének tulajdonítható, míg 1848-ban a forradalom és szabadságharchoz köthető az áttérők számának emelkedése. 1850 után a református hitre való áttérés igen alacsony mértékű maradt.¹²³

Az egyes felekezetekbe való betérés motívumai mindenkoron személyes döntésen nyugodtak. A katolikus hitre való áttérés nyitást jelentett a társadalom felé. A protestáns hit felvétele gyakran a személyes ismeretségi kör (már áttértek) felé nyitásra, illetve a protestáns lelkészek személyiségének, karizmájának az elismerésére mutat. (Noha a lelkészeknek a zsidó közösségre gyakorolt befolyásának jelentőségét Lőw Lipót rabbi korábban említett cikkében igyekezett kisebbíteni, és más, gazdasági érdekekre helyezte a hangsúlyt.) Az egyik felekezetből a másikba való áttérés korántsem számított önmagától értetődőnek. Székács József evangélikus lelkész közbenjárása Koppely Frigyes és Podmaniczky Zsuzsanna házasságának ügyében alátámasztja mindezt. Koppely Frigyes joghallgatóként tért át katolikus hitre 1842-ben.¹²⁴ Podmaniczky báró ellenezte, hogy lánya egy katolikkal kössön házasságot, ezért a lelkész megpróbálta a vőlegényt hitének elhagyására bírni. Koppely Frigyes azonban kifejtette, hogy az áttérés nála becsületbeli ügy, mivel már korábban kitért a zsidó hitből, nem lenne helyénvaló, ha most evangélikus vallásra térne át.¹²⁵ A lelkész ekkor burkolt célzást tett az evangélikus vallás előnyeire, amit azonban Koppely Frigyes nem értett meg. Válás esetén ugyanis az evangélikus hitűek újra házasodhattak, a katolikus hitűek nem.

Az áttérések helyszíneinek vizsgálata a következő képet mutatja: Budapest településein 19 helyszínen történt az áttérés: 2 evangélikus, 2 református, valamint 15 katolikus templomban.

Az áttérési esetek száma szerint az evangélikus áttérők a Deák téri német anyanyelvű egyházközséget, a reformátusok a Kálvin téri egyházat, a római katolikusok a terézvárosi és a belvárosi templomot részesítették előnyben. Bécsben az áttérési helyszínek kiválasztása szórta jellegzetességet mutat: mintegy negyvenöt templomban történt a kikeresztelkedés.

¹²² Evangélikus hitre 1851 és 1880 között évente vagy senki (1784, 1785), vagy maximum hat fő (1853, 1871, 1879) tért át.

¹²³ Református hitre 1853-ban és 1854-ben senki nem tért. A legnagyobb számú kikeresztelkedés 1851–1880 között 1865-ben történt, amikor nyolc fő tért át.

¹²⁴ MOL A76 10.

¹²⁵ Kertész Botond: *Székács József püspök visszaemlékezései*. Akadémiai Kiadó, é. n. [2008]. 177.

Buda, Pest, Óbuda /áttérések	felekezet	első bejegyzés	utolsó bejegyzés (1850-ig)	Összes
Deák téri német	evangélikus	1808	1850	116
Budavár	evangélikus	1845	1850	14
Kálvin tér	református	1824	1850	82
Óbuda	református	1845	1845	1
Alsó-Víziváros	római katolikus	1795	1848	16
Belváros	római katolikus	1756	1850	94
Felső-Víziváros	római katolikus	1843	1846	2
Ferencváros	római katolikus	1830	1848	6
Józsefváros	római katolikus	1779	1850	33
Krisztinaváros	római katolikus	1803	1849	18
Országút	római katolikus	1796	1847	12
Sarlósboldogasszony	római katolikus	1848	1848	1
Szentistvánváros	római katolikus	1817	1850	57
Szent Rókus	római katolikus	1832	1850	48
Tabán	római katolikus	1747	1849	8
Terézváros	római katolikus	1801	1850	106
Újlak	római katolikus	1767	1848	12
Budavár Nagyboldogasszony	római katolikus	1766	1818	24
Óbuda	római katolikus	1746	1837	26

7/a. táblázat

AZ ÁTTÉRÉS HELYSZÍNEI BUDÁN, PESTEN ÉS ÓBUDÁN

Bécs/áttérések	első bejegyzés	utolsó bejegyzés (1850-ig)	Összes
M. Treu	1791	1844	11
Schotten	1808	1850	30
Schottenfeld	1835	1848	14
St. Augustin	1782	1847	32
St. Johann	1815	1848	31
St. Leopold	1770	1849	16
St. Peter	1799	1846	27
St. Stephan	1751	1847	76
Stadtpfarre	1785	1850	11
Am Hof	1784	1848	90

7/b. táblázat

AZ ÁTTÉRÉS VÁLOGATOTT HELYSZÍNEI BÉCSBEN

Az áttérők főként az Am Hof templom (Kirche Am Hof) (90 eset) és a Stephanedomban vették fel a keresztséget.

Az áttérések, illetve a zsidóság megtelepedési helyszínei korrelációjának vizsgálata alapján a következő kép bontakozik ki: Pesten a zsidóság kedvelt letelepedési helye a Terézváros volt, míg a Belváros területén megtelepedés igen kis mértékben történt.¹²⁶ Messzemenő következtetéseket azonban ennek alapján nem lehetséges levonni. A zsidóság által sűrűbben lakott körzetben ugyanis ugyanolyan magas a kitérés esetek száma, mint a zsidóság által kevésbé lakott területeken. Bécsben a központibb fekvésű templomokban magasabb az áttérők száma: Leopoldstadt, illetve a Belváros templomaiban az áttérések száma kiemelkedő, itt a zsidó lakosok száma is jelentős.¹²⁷ Azonban más városrészekben: Döblingben (1 áttérés), Wiedenben (7 áttérés), Währingben (1 áttérés), Meidlingben (3 áttérés) is található példa áttérésre.

Pest, Buda és Óbuda településeinek az áttérések helyszínének megválasztásában vélhetően éppen ezért nem a lakóhely közelsége vagy távolsága volt a döntő tényező, hanem a keresztlő pap, illetve a keresztszülők személye.

A katolikus papok közül Pesten Déry (Mráz) Mihály (1809–1891) tevékenysége emelhető ki, ő mintegy 30 főt keresztelt meg a Belvárosban.¹²⁸ Mivel keresztlő tevékenysége az adatok szerint 1848 áprilisára és májusára korlátozódott, vélhetően a zavargások elől menekülőket kívánta támogatni. A protestáns lelkészek közül Kalchbrenner Károly 1823–1833 között 12 főt, Bauhofer György 1845–1848 között 10 főt, Lang Mihály 84 főt, Székács József pedig 15 főt keresztelt meg. Bauhofer a protestáns egyház megerősítése egyik elkötelezett harcosának számított. A térítőmunka területén, ahogy korábban említettük, azt vallotta, hogy a zsidóság számára a kedvesség lehet vonzó az új hit felvételére. A Lang Mihály által megkeresztelt zsidó lakosok száma kiemelkedően magas volt. 1834-től kezdődően keresztelte meg a betérőket, egészen 1873-ig hírt adnak a források keresztlői tevékenységéről. Mindennek fényében talán meglepő, hogy Lang igen nagy megbecsültségnek örvendett a zsidó közösségen belül. Ezt részben megjelenésének köszönhette, mivel kedves, mosolygós ember volt. Másrészt 1838-ban az árvíz idején a Deák téri templom előnyös fekvését látva megnyitotta kapuit a menekültek előtt, és nem nézte, ki honnan jött, szegény-e vagy gazdag, illetve hogy milyen vallású. Az árvíz elvonultával azután Löwy Herman nagykereskedő, aki a zsidó hitközség elöljárója is volt, egy aranyozott ezüst serleget adományozott számára, azon megörökítette Lang Mihály alakját és tevékenységét.¹²⁹ Később, az 1848-as zavargások idején talán éppen e jó kapcsolat eredményezte, hogy a családok bizalommal fordultak hozzá a keresztelés ügyében.

A keresztszülők személye hasonlóképpen döntő szerepet játszhatott az áttérésre vonatkozó döntés meghozatalában. Keresztszülőként a nemesség (Brunsztvik, Esterházy család) a kormányzati hivatalnoki vezetőréteg (Végh Josephus, Schedius Lajos) és az intelligencia (egyetemi tanárok) tagjai mellett iparosok és kereskedők is találhatóak. A kialakuló új társadalmi kapcsolatok minőségét jelzi a keresztszülők kiléte. Mind a bécsi, mind a budai, pesti és óbudai áttérők esetében a későbbi keresztszülő közvetlen befolyása feltételezhető, ha az az áttérővel azonos szakmabeli: Pesten például Landesmann (korábban Michael) Georg Johann Carl orvos esetében Fabini Gottlieb orvos, Carl Ludwig Sigmund orvos.¹³⁰ Ugyanezt

¹²⁶ Silber: *The Jews in Vienna*, 40.

¹²⁷ Silber: *The Jews in Vienna*, 41.

¹²⁸ Déry (Mráz) Mihály (1809–1891). Életrajzi adatok: *Nemzet*, 2. évf. (1883) 249. sz.; 10. évf. (1891.) 67. sz.

¹²⁹ Tímár Gabriella: *Az árvízi kehely*. Reformátusok Lapja, 7. évf. (2013) 27. sz. <http://www.reflap.hu/index.php/ujsag/olvas/i/1858/>

¹³⁰ Landesmann Michael 1835. május 19-én tért ki a Deák téri evangélikus templomban. MOL A2 169.

feltételezhetjük, amennyiben áttértek kerülnek megnevezésre keresztszülőként: Mandello Lajos áttérésekor például Mandello Anna és férje, Kilényi (Klein) János.¹³¹

Összegzés

Bécsben, ahogy Budán, Pesten és Óbudán is az áttérések száma a zsidó lakosság számához viszonyítva volt nem számottevő. Egy-egy közösségen belül elismert gazdasági vagy szellemi vezető áttérése azonban már 1850 előtt is felhívta a figyelmet e jelenségre. Mindkét vizsgálati csoportban a városokban újonnan megtelepedők körében volt magasabb az áttérők száma. A hagyományos társadalomra és a modern társadalomra jellemző áttérési modellek egymás mellett élését illetően sem tapasztalható jelentős eltérés a vizsgálat helyszínein. Döntő különbség csak a kikeresztelkedések időpontjában tapasztalható: Bécsben az áttérés mértéke szinte azonos szinten mozgott évente. Buda, Pest, Óbuda településeinek a Skót Misszió tevékenysége (1843) és a magyarországi forradalom és szabadságharc idején a zsidóság ellen irányuló események lényegesen befolyásolták a vallásváltoztatók számát.

ERZSÉBET MISLOVICS

The conversion of Hungarian Jews to Christianity in Buda, Óbuda, Pest and Vienna between 1746 and 1850

The study focuses on the conversion of Jews in Buda, Óbuda, Pest and Vienna between 1746 and 1850. The converts belong to two main groups: those converting in Hungary and those who converted in Vienna, but were residents of Hungary.

Although the number of converts was not really significant, the fact and the phenomenon of conversion raise several demographic, economic and social issues and had an influence on both the Jewish and the Christian society. On the basis of the converts' background we can observe two societies: a traditional society and a transitional society, in which the framework of the traditional society lives on, but the beginnings of a new, modern society are also visible. In the traditional society, conversion was the choice of underprivileged people, whereas in the transitional one was also chosen by those who were hoping to economically and socially benefit from it. Many Jews chose to convert to Christianity in order to climb the social ladder. In Buda, Óbuda, Pest, the conversion could be interpreted as an expression of Hungarian nationalism.

¹³¹ Mandello Lajos 1849. szeptember 15-én tért ki, apja, Mandello Lipót négy nap múlva 1849. szeptember 9-én. A keresztszülők, Kilényi (Klein) Armin János üzér és felesége, Mandello Erzsébet Anna 1849. július 10-én, alig két hónappal korábban tértek át. MOL A2 326., 330., 331. Valamennyiüket Lang Mihály keresztelte meg.